

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Diplomski studij psihologije

Valentina Rabar

ODNOS IZMIŠLJENIH PRIJATELJA, SOCIJALNE KOMPETENCIJE I
PROBLEMA U PONAŠANJU KOD DJECE PREDŠKOLSKE I RANE
ŠKOLSKE DOBI

Diplomski rad

Rijeka, 2015.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Diplomski studij psihologije

ODNOS IZMIŠLJENIH PRIJATELJA, SOCIJALNE KOMPETENCIJE I
PROBLEMA U PONAŠANJU KOD DJECE PREDŠKOLSKE I RANE
ŠKOLSKE DOBI

Diplomski rad

Valentina Rabar
Mentor: Doc.dr.sc. Tamara Martinac Dorčić

Rijeka, 2015.

SAŽETAK

U ovom istraživanju ispitivan je odnos fenomena izmišljenih prijatelja, socijalne kompetencije i problema u ponašanju na hrvatskom uzorku djece predškolske i rane školske dobi. Osim toga, cilj istraživanja bio je ispitati učestalost i dob javljanja izmišljenih prijatelja, neke pokazatelje interakcije djece s izmišljenim prijateljima, karakteristike izmišljenih prijatelja te karakteristike djece koja ih stvaraju. U istraživanju je sudjelovalo 283 roditelja djece u dobi od 2 do 10 godina starosti, s područja Istarske županije. Roditelji su, osim davanja podataka o izmišljenim prijateljima djece, procjenjivali socijalnu kompetentnost djeteta te internalizirane i eksternalizirane probleme u ponašanju.

Rezultati ukazuju kako je 38.2% djece u uzorku imalo izmišljenog prijatelja, pri čemu je najčešća dob javljanja bila 3. godina života. Izmišljeni prijatelji su se češće javljali kod djevojčica, a u uzorku djece koja su imala izmišljenog prijatelja, većina je djece osmišljavala samo jednog prijatelja. U najviše je slučajeva fenomen bio prisutan nekoliko mjeseci. Za 31.5% djece izmišljeni je prijatelj bio dobi podjednake njihovoj, dok je za 93% dječaka te 53% djevojčica on bio i istoga spola. Dobivene su i spolne razlike u ulogama koje su izmišljeni prijatelji imali. Rezultati istraživanja također pokazuju kako su djeca sa i bez izmišljenih prijatelja podjednako socijalno kompetentna. Roditelji djevojčica procijenili su da njihova djeca imaju više internaliziranih problema nego roditelji dječaka, neovisno o prisustvu izmišljenih prijatelja, a dobiveno je da djevojčice s izmišljenim prijateljima imaju značajno više internaliziranih problema od ostale djece. S druge strane, dječaci su češće od djevojčica imali više eksternaliziranih problema, no nije bilo značajnog efekta izmišljenih prijatelja.

Dobiveni rezultati upućuju na postojanje određenih razlika između djece sa i bez izmišljenih prijatelja te na moguće implikacije fenomena izmišljenih prijatelja na pozitivni i negativni razvoj djeteta.

Ključne riječi: *izmišljeni prijatelj, socijalna kompetencija, internalizirani i eksternalizirani problemi u ponašanju kod djece*

THE RELATIONSHIP BETWEEN IMAGINARY COMPANIONS, SOCIAL COMPETENCE AND BEHAVIORAL PROBLEMS OF PRESCHOOL AND SCHOOL-AGE CHILDREN

SUMMARY

This study examined the relationship between imaginary companions phenomena, social competence and behavioral problems on croatian sample of young preschool and school-age children. Also, the goal of the research was to investigate frequency and age of occurrence of imaginary companions, some indicators of interaction between children and their imaginary companions, the characteristics of imaginary companions but also of children who create them. The study included 283 parents of children aged between 2 and 10 years, from the area of Istrian county. Parents provided informations about children's imaginary companions, social competence and internalizing and externalizing behavioral problems.

Results indicate that 38.2% of the children in the sample had an imaginary companion, where the most frequent age of occurrence was around 3 years. It was more common for girls to have imaginary companions, and among the children who had an imaginary companion, most of the children were imagining only one companion who was then commonly present for a few months. For 31.5% of children their imaginary companion was the same age, and for 93% of boys and 53% of girls he was the same sex. Analysis also reveals sex differences between roles that imaginary companions played for children. The research also shows equal levels of social competence between children with or withouth imaginary companions. Parents of yong girls reported more internalizing problems than parents young boys, regardless of imaginary companion presence, and the young girls who played with their imaginary companions were more likely to have greater internalizing problems than the rest of the sample. On the other hand, boys had more externalizing problems that girls, but the effect of imaginary companions wasn't significant.

The results are pointing to the existence of some differences between children with and withouth imaginary companions, as well as the possible implications of the phenomena on the positive and negative development of the child.

Keywords: *imaginary companions, social competence, internalizing and externalizing behavioral problems*

SADRŽAJ

1. UVOD	5
1.1. Igre pretvaranja.....	5
1.1.1. Razvojne implikacije.....	5
1.1.2. Izmišljena prijateljstva	7
1.2. Izmišljeni prijatelji	8
1.2.1. Definicija izmišljenih prijatelja i njihova zastupljenost u populaciji	8
1.2.2. Karakteristike djece koja imaju izmišljene prijatelje i njihovih izmišljenih prijatelja ..	10
1.2.3. Razlozi javljanja izmišljenih prijatelja i njihove uloge	12
1.2.4. Metodologija istraživanja fenomena izmišljenih prijatelja	14
1.3. Razvojni ishodi.....	15
1.3.1. Pozitivni razvojni ishodi	16
1.3.1.1. Socijalna kompetencija u kontekstu izmišljenih prijatelja.....	17
1.3.2. Negativni razvojni ishodi.....	20
1.3.2.1. Problemi u ponašanju.....	20
1.3.2.1.1. Klasifikacija problema u ponašanju	20
1.3.2.1.2. Problemi u ponašanju u kontekstu izmišljenih prijatelja.....	22
1.4. Cilj istraživanja.....	24
2. PROBLEMI RADA I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA	25
2.1. Problemi rada	25
2.2. Hipoteze rada.....	25
3. METODA.....	26
3.1. Ispitanici	26
3.2. Instrumentarij	27
3.2.1. Skala socijalne kompetencije i evaluacije ponašanja.....	27
3.2.2. Upitnik o izmišljenim prijateljima	29
3.2.3. Upitnik općih podataka	29
3.3. Postupak	30
4. REZULTATI	31
4.1. Učestalost javljanja izmišljenih prijatelja i personificiranih objekata, dob javljanja izmišljenih prijatelja te neki pokazatelji interakcije s izmišljenim prijateljima	31
4.2. Karakteristike izmišljenih prijatelja kod djece koja ih imaju (dob, spol, uloge).....	33
4.3. Razlike u spolu, redu rođenja te broju stvarnih prijatelja, između grupe djece koja ima i grupe djece koja nema izmišljene prijatelje	35
4.4. Razlike u dimenziji socijalne kompetentnosti između grupe djece koja ima izmišljene prijatelje i grupe koja nema izmišljene prijatelje odnosno personificirane objekte.....	37

4.5. Razlike u zastupljenosti internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju između djece koja imaju i djece koja nemaju izmišljene prijatelje i personificirane objekte.....	38
5. DISKUSIJA.....	41
5.1. Učestalost javljanja izmišljenih prijatelja i personificiranih objekata, dob javljanja izmišljenih prijatelja te neki pokazatelji interakcije s izmišljenim prijateljima	41
5.2. Karakteristike izmišljenih prijatelja kod djece koja ih imaju (dob, spol, uloge).....	42
5.3. Razlike u spolu, redu rođenja te broju stvarnih prijatelja, između grupe djece koja ima i grupe djece koja nema izmišljene prijatelje	46
5.4. Razlike u dimenziji socijalne kompetentnosti između grupe djece koja ima izmišljene prijatelje i grupe koja nema izmišljene prijatelje odnosno personificirane objekte	48
5.5. Razlike u zastupljenosti internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju između djece koja imaju i djece koja nemaju izmišljene prijatelje i personificirane objekte	49
5.6. Metodološki nedostaci i preporuke za buduća istraživanja	51
6. ZAKLJUČAK	53
7. LITERATURA	54
8. PRILOZI.....	62

1. UVOD

1.1. Igre pretvaranja

Kroz povijest znanosti psihologije imaginacija je bila odraz psihološkog stanja svojstvenog pojedincu, "drugačijeg" načina razmišljanja koji nerijetko služi kompenzaciji za individualne želje (Piaget, 1952). Ipak, način na koji djeca kroz imaginaciju stvaraju predodžbe o svijetu zapanjujuće je, a ujedno i zanimljivo područje istraživanja. U navedenom području velik je broj istraživača bio zainteresiran za imaginativne igre pretvaranja ili oponašanja, a razlog tome leži u pretpostavci da igre pretvaranja zahtijevaju neke od brojnih vještina potrebnih i za razumijevanje uma.

Igre pretvaranja najbolje se mogu opisati kao svojevoljne transformacije *ovdje i sada, mene i tebe, ovoga ili onoga*, zajedno s potencijalnim akcijama i ulogama koje navedene komponente mogu sadržavati (Lillard, 2001). Moguće ih je detektirati već i u najranijem djetinjstvu, od svega druge godine života, a prema Lillard (1993a, 1993b), postoji nekoliko svojstava koja definiraju igre pretvaranja. Ponajprije, igra mora imati "pretvarača", a mora sadržavati i barem dio stvarnosti. Uz to, igre pretvaranja moraju biti vođene mentalnim reprezentacijama, koje mogu nastati i iz ideja, ne nužno samo iz stvarnog iskustva. Još jedno nužno svojstvo igara pretvaranja je projekcija mentalne reprezentacije u stvarnost, zbog čega se igre pretvaranja razlikuju od same imaginacije. Kod imaginacije, projekcija se nužno ne mora odvijati, no kod pretvaranja pojedinac imaginativno projicira mentalnu reprezentaciju na određeni objekt, osobu ili u određeni prostor.

1.1.1. Razvojne implikacije

Igre u djetinjstvu općenito su asocirane s brojnim razvojnim beneficijama, odnosno brojnim vještinama koje su korisne tijekom cijelog života (Bloom, 2008). Tijekom ranijih razmatranja, dva su velika teoretičara razvoja polemizirala o implikacijama igara pretvaranja na djetetov razvoj - Piaget i Vigotski.

Prema Vigotskom (1987), tijekom igara pretvaranja dijete stječe i uvježbava vještine koje koristi u svakodnevnom životu i u interakciji s drugima. On ih smatra područjem približnog razvoja, odnosno područjem u kojem dijete, najčešće uz kompetentnijeg partnera, pokazuje razinu kompetencija iznad razine koju bi pokazivao bez njegove asistencije. Tijekom vremena, djetetovo područje približnog razvoja postaje i njegova stvarna razvojna

razina te, iako uobičajeno nosi socijalne konotacije, djetetovo područje približnog razvoja može biti primjenjivo i u kontekstima u kojima kompetentniji partner nije potreban (Lillard, 1993a; Lillard i sur., 2013). Jedan takav kontekst, prema Vigotskom (1987), mogu biti upravo igre pretvaranja. Igre ovog tipa odnose se na aktivnosti tijekom kojih djeca uče razdvajati označeno od označitelja, tj. stvarnost od fantazije, i to ne samo prema karakteristikama objekta, već i prema značenju koje se pridaje određenoj situaciji (Vigotski, 1967). Pritom, neki objekt može postati igračkom, primjerice banana postaje telefon, inhibirajući tako ponašanje koje bi dijete pokazivalo prema objektu kada bi imao svoju stvarnu funkciju.

S druge strane, Piaget (1952) navodi kako je djetetu do osme godine teško razlikovati između stvarnosti i fantazije. Autor igre pretvaranja stvrstava u šesti stadij senzomotoričkog perioda razvoja, a one su zapravo odraz dječje nesposobnosti akomodacije kognitivnih struktura prema vanjskom svijetu. Ipak, za to se vrijeme javljaju akomodacijske igre oponašanja te asimilacijske simboličke igre. Asimilacijske igre imaju za svrhu prilagoditi elemente okoline postojećim strukturama i osobinama organizma, dok akomodacijske igre modificiraju prilagodbu organizma i njegovih struktura postojećim značajkama okoline (Piaget, 1952).

Iako velik broj istraživanja govori kako djeca ne razumiju mentalne reprezentacije do četvrte godine života (Lillard, 1993a, 1996), postoje polemike koje upućuju da bi igre pretvaranja mogle biti iznimke tog pravila. U prilog tome ide i sve veći broj istraživanja koja pronalaze povezanost igara pretvaranja i razvoja teorije uma, odnosno razumijevanja mentalnih stanja (Gleason, 2004b; Lillard, 1993b, 2001; Skolnick i Bloom, 2006; Taylor i Carlson, 1997). Lillard (2001) predlaže *metareprezentativni model pretvaranja*, u kojem objašnjava kako kroz kontekst igara pretvaranja mala djeca stječu iskustvo s mentalnim reprezentacijama, koje kasnije mogu primijeniti i na realne domene. Pritom, autorica u direktnu vezu dovodi pretvaranje i teoriju uma, no dokazi upućuju da je navedeni model primjenjiv samo u određenim kontekstima.

Osim što uključuju razne kognitivne vještine, za igre pretvaranja potrebna je i socijalna domena, poput pregovaranja s drugima. Sociodramatične igre pretvaranja s vršnjacima javljaju se oko četvrte godine života, ali i ranije, uz privrženije osobe poput majke, starijeg brata ili sestre (Lillard i sur., 2010). Sukladno tome, autori su razmatrali moguće implikacije koje sociodramatična igra pretvaranja može imati na socijalni razvoj djeteta. Primjerice, Lindsay i Mize (2000) pronalaze povezanost sociodramatične igre pretvaranja i razvoja socijalne kompetencije predškolske djece, pri čemu se popularnija djeca više uključuju u pregovaračke igre pretvaranja sa svojim vršnjacima od manje popularne djece. Uz

to, kada djeca osmišljavaju dramatične igre, u mogućnosti su stvoriti razne konfliktne situacije koje zahtijevaju vještine rješavanja problema tijekom stupanja u interakciju s drugima. U svojoj knjizi *The work of the imagination* Harris (2000) opisuje kako zamišljanje misli, akcija i emocija druge osobe ili stvorenja pruža kontekst tijekom kojeg se djeca susreću i manipuliraju tuđim perspektivama, omogućavajući sami sebi praksu kroz simulacije stvarnog života i tuđih stajališta. Tijekom igara pretvaranja, dijete koristi objekt (vidljivi predmet), nevidljivi lik ili sebe kroz utjelovljenje nekog lika kako bi stvorilo scenarij. Pritom, uči o ponašanjima poput čekanja na red, natjecanja ili kooperacije, empatije ili pak prevladavanja vlastite agresije. Isto tako, igre pretvaranja uključuju razumijevanje tuđih emocija, misli i vjerovanja tijekom zamišljanja situacija, što može pomoći djetetu u spoznavanju mentalnog i fizičkog svijeta (Barr, 2006). Svi navedeni elementi ključni su za proces socijalizacije (Honeycutt, Pecchioni, Keaton i Pence, 2011), ali i uvježbavanje brojnih kognitivnih strategija (Bergan, 2002).

Unatoč istraživanjima o igrama pretvaranja i njihovim implikacijama koja datiraju još iz 70-ih godina 20. stoljeća, malo je stvarnih dokaza koji upućuju na ključnu ulogu imaginacije i igara pretvaranja na razvojne ishode. Stoga, igre pretvaranja mogu biti samo jedan od mnogih puteva prema pozitivnim razvojnim ishodima (Lillard i sur., 2013).

1.1.2. Izmišljena prijateljstva

Igre pretvaranja mogu uključivati projiciranje izmišljenih objekata i svojstava ili korištenje stvarnih objekata kao da su likovi (Lillard i sur., 2013). Sukladno tome, osim što se može pretvarati da je banana telefon te iz toga konstruirati cijelu socijalnu situaciju, dijete od druge godine može zamisliti drugo biće s vlastitim fizičkim i psihičkim karakteristikama te ga projicirati u prostoru i vremenu na svakodnevnoj bazi (Carlson, Tahiroglu i Taylor, 2008). Opisano predstavlja oblik igre pretvaranja (Talor i Carlson, 1997), a autori navedeni fenomen nazivaju *izmišljeni prijatelji* (Svendsen, 1934). Kvalitativno se razlikuju od sličnog fenomena, *personificiranih objekata*, najčešće po kriteriju vidljivosti. Dok su izmišljeni prijatelji nevidljivi svima osim djetetu, personificirani objekti predstavljaju vidljiv i opipljiv predmet kojem dijete pridaje neke ljudske osobine (Ames i Learned, 1946).

U svojoj knjizi *Play, Dreams and Imitation in Childhood* Piaget (1952) pažljivo dokumentira seriju izmišljenih prijatelja koje je stvorila njegova kći, a zaintrigirale su ga brojne funkcije koje su izmišljeni prijatelji imali. Iako pruža normativno viđenje i fenomen svrstava u normalan razvojni proces djeteta, Piaget izmišljene prijatelje ne opisuje kao dokaze

kreativnosti ili razvitka imaginacije. Upravo visoki stupanj konkretnosti mišljenja predoperacionalnog razdoblja opisuje dječju sliku svijeta koja je, za razliku od slike svijeta starije djece i mladih, odraz pretvaranja nematerijalnih fenomena, poput imena, snova i ideja, u konkretno, materijalno i povezano s postojanjem u prostoru. Za njega, izmišljeni su prijatelji samo zanimljiva mješavina imitacije i distorzije asimilacije koja pripada u predoperacijsko razdoblje razvoja, dok se pravi iskorak tijekom razvoja očituje u smanjenju javljanja takvih fenomena te boljoj adaptaciji na stvarni svijet. I drugi su autori demonstrirali da djeca u interakciji sa svojim izmišljenim prijateljima smatraju da su stvarni kao ljudi, pokazujući visoku razinu ozbiljnosti u dječjem odgovaranju na pitanja eksperimentatora o svojim zamišljenim prijateljima (Bouldin i Pratt, 1999; Moriguchi i Shinohara, 2012).

Ipak, neki istraživači sugeriraju da je igra s izmišljenim prijateljima jednostavan primjer igre pretvaranja (Harris, 2000). Pronalaze da djeca jasno razlikuju fantastični status njihova izmišljenog prijatelja te ga diskriminiraju u odnosu na stvarne prijatelje (Skolnick i Bloom, 2006; Taylor i Carlson, 1997). To ukazuje da je dječje ponašanje prema izmišljenim prijateljima više površno nego stvarno. Međutim, dokazi koji upućuju da djeca s izmišljenim prijateljima više sanjare te se češće uključuju u razne druge igre pretvaranja (Bouldin, 2006), nameću pitanje jesu li izmišljeni prijatelji fenomen koji odražava nezrelo razmišljanje ili su produkti pozitivnih razvojnih iskoraka. Kako bi bolje razumijeli dosadašnje opise i uloge koje je izmišljeni prijatelj djeteta tijekom godina preuzimao, u nastavku će biti prikazana istraživanja koja su propitkivala navedeni fenomen.

1.2. Izmišljeni prijatelji

1.2.1. Definicija izmišljenih prijatelja i njihova zastupljenost u populaciji

Priča o izmišljenom prijatelju započinje od samog djeteta. Osim što igra određenu ulogu djetetu koje ga je stvorilo (Majors, 2013), fenomen postaje prilično intrigantan i roditeljima koje zabavlja dječja imaginacija, ali i istraživačima koji navedeni fenomen žele razumjeti. Imaginarni ili izmišljeni prijatelj neobičan je fenomen koji se najčešće primjećuje kod djece u predškolskoj ili ranoj školskoj dobi (Hoff, 2005; Motoshima, Shinohara, Todo i Moriguchi, 2014; Trionfi i Reese, 2009), a za brojne autore predstavlja zdrav i normalan oblik igre pretvaranja (Taylor i Carlson, 1997; Taylor i Mottweiler, 2008). Postoji veliki varijabilitet u vrstama prijatelja koje djeca osmišljavaju. Dok su jedni nevidljivi svima osim

djetetu, drugi se baziraju na stvarnim predmetima ili osobama, poput igračaka ili poznatih ličnosti (Taylor i Mottweiler, 2008).

Svendsen (1934) prva nudi definiciju fenomena i opisuje ga kao *nevidljivog lika, kojeg dijete imenuje i govori o njemu u razgovoru s drugima ili s njime stupa u direktnu interakciju u razdoblju od najmanje nekoliko mjeseci. Termin isključuje vrstu imaginativne igre tijekom koje dijete personificira određene vidljive objekte, ili se pak pretvara na način da preuzima ulogu neke osobe iz njegove okoline* [str. 988]. Vidljivo je da prvotna definicija nije uključivala personificirane objekte, odnosno vidljive predmete kojima dijete kroz imaginativnu igru pridaje ljudske karakteristike (Gleason, Sebac i Hartup, 2000). Iako su se poneki autori u svojim istraživanjima služili izvornom definicijom izmišljenih prijatelja (Manosevitz, Prentice i Wilson, 1973), kasnije istraživači uvrstavaju i personificirane objekte u definiciju, pri čemu je dijete kod obje vrste izmišljenih prijatelja s njime u konstantnoj interakciji najmanje nekoliko mjeseci (Motoshima i sur., 2014). Djetetov pogled kao na "zasebnog drugog" te obraćanje zamjenicama za žive objekte, poput *ona* ili *on*, ključne su karakteristike igre s izmišljenim prijateljima ili personificiranim objektima (Trionfi i Reese, 2009).

U konačnici, autori se u brojnim istraživanjima koriste definicijama koje izmišljene prijatelje opisuju kao spontane produkte djetetove imaginacije (Taylor, Cartwright i Carlson, 1993), okarakterizirane vrlo živopisnim imaginarnim bićima (likovima) koja ne postoje u stvarnosti, no dijete ih tretira kao stvarne te stupa u igru i komunikaciju s njima tijekom dana (Bouldin i Pratt, 1999; Trionfi i Reese, 2009).

Razlike u definicijama tijekom vremena reflektirale su i različite incidencije javljanja izmišljenih prijatelja koje su istraživači pronalazili. Pred više od pola stoljeća postotak javljanja tog fenomena bio je niskih 13,4% (Svendsen, 1934) ili 21% (Ames i Learned, 1946). Međutim, kasniji porast objavljenih istraživanja o izmišljenim prijateljima ukazivao je kako navedeni fenomen nije rijetka pojava kod djece (Bouldin i Pratt, 1999; Hoff, 2005). U svojoj su longitudinalnoj studiji Taylor, Carlson, Maring, Gerow i Charley (2004) intervjuirali trogodišnjake i četverogodišnjake o njihovom stupanju u igru sa svojim izmišljenim prijateljem, a istu su djecu intervjuirali i tri godine kasnije. Koristeći se definicijom Taylora i sur. (1993), 31% šestogodišnjaka i sedmogodišnjaka izvještavalo je o trenutnoj igri sa svojim izmišljenim prijateljima, dok je 49% ispitanе djece opisivalo stupanje u igru s izmišljenim prijateljem u nekom periodu tijekom trajanja studije. Čak i pod najstrožim uvjetima ponavljanih intervjua tijekom vremena, Taylor i Carlson (1997) pronalaze da u uzorku od 152 djece trogodišnjaka i četverogodišnjaka 28% ima izmišljenog prijatelja. Kada ih se

definicijom odvoji, personificiranih je objekata u pravilu u istraživanjima po postocima nešto više nego li izmišljenih prijatelja (Gleason i sur., 2000), no autori objašnjavaju kako je lakše uočiti djetetovu vezu s predmetom nego li s projekcijom njegove imaginacije.

Iako je učestalost javljanja tog fenomena kroz daljnje studije prilično varirala, autori navode kako na različitim uzorcima, s rasponom dobi od 3 pa sve do 12 godina starosti, svako drugo ili treće dijete (Bouldin i Pratt, 1999; Davis, Mains i Fernyhough, 2013; Giménez-Dasí, Pons i Bender, 2014; Hoff, 2005; Taylor i Mannering, 2007; Trionfi i Reese, 2009), a rijetko i svako peto (Gleason i sur., 2000) ima neki oblik izmišljenog prijatelja. Najnovija saznanja ukazuju na još veći porast postotka djece koja u nekom periodu djetinjstva stvore izmišljenog prijatelja (Davis, Mains i Fernyhough, 2014; Honeycutt i sur., 2011; Klausen i Passman, 2006), premda se taj postotak s povećanjem dobi djeteta smanjuje (Taylor, Hulette i Dishion, 2010).

Usprkos varijacijama u procjenama koliki broj djece osmisli prijatelja tijekom djetinjstva, jasno je da su istraživači kroz studije definirali dvije konzistentne skupine djece: ona koja se uključuju u igru s izmišljenim prijateljem u nekom trenutku tijekom razvoja i ona koja se u takvu igru ne uključuju (Trionfi i Reese, 2009). Uz to, Ames i Learned (1946) pronalaze da se, iako međusobno povezani, fenomeni izmišljenih prijatelja i personificiranih objekata razlikuju po nekim bitnim karakteristikama igre i aktivnostima koje djeca s njima obavljaju. Sukladno tome, i drugi istraživači razlikuju dva navedena entiteta prilikom prikupljanja podataka (Gleason i sur., 2000).

Nameće se pitanje: Po čemu se djeca koja zamišljaju prijatelje razlikuju od djece bez izmišljenih prijatelja?

1.2.2. Karakteristike djece koja imaju izmišljene prijatelje i njihovih izmišljenih prijatelja

Tijekom godina propitkivanja zašto je kod neke djece prisutan fenomen izmišljenih prijatelja, a kod druge ne, ponajviše se razmatralo dječje socijalno okruženje te ovisi li njegova prisutnost o specifičnom socijalnom kontekstu (Gleason i sur., 2000). Jedan od najčešćih nalaza jest da izmišljene prijatelje stvaraju prvorodena ili djeca jedinci (Ames i Learned, 1946; Bouldin i Pratt, 1999; Gleason i sur., 2000; Manosevitz i sur., 1973; Svendsen, 1934; Trionfi i Reese, 2009), a starosno su udaljenija od svoje braće ili sestara negoli djeca koja nemaju izmišljene prijatelje (Ames i Learned, 1946; Manosevitz i sur.,

1973; Svendsen, 1934). Tu pojavu Svendsen (1934), a kasnije i drugi autori (Bouldin i Pratt, 1999; Manosevitz i sur., 1973), pripisuju povećanoj orijentiranosti prema odraslima kod prvorodne djece ili one bez braće i sestara, koja nedostatak vršnjačkih interakcija s braćom i sestrama kompenziraju osmišljavanjem prijatelja za igru. Prema Gruden (1996), jedinci često poteškoće u prilagodbi s vršnjacima kompenziraju povlačenjem u zamišljeni život, a navedeni sindrom jedinca može biti prisutan i u slučaju postojanja velike razlike između djeteta i ostale braće, odnosno sestara. Isto tako, djeca jedinci češće, za razliku od ostale djece, pričaju sama sa sobom i imaju pojačanu motivaciju za interakciju s drugima (Brinthaupt i Dove, 2012), zbog čega je vjerojatnije da će jedinci zamišljati prijatelje s kojima mogu razgovarati. Isti su autori pokazali da osobe, koje su u djetinjstvu imale izmišljenog prijatelja, značajno više razgovaraju same sa sobom od kontrolne skupine.

Najčešća je dob javljanja izmišljenih prijatelja bila u rasponu od $2\frac{1}{2}$ i $4\frac{1}{2}$ godine (Ames i Learned, 1946; Svendsen, 1934), dok je prosječna dob javljanja personificiranih objekata bila $2\frac{1}{2}$ godine (Ames i Learned, 1946). Iako se većina autora slaže da se izmišljeni prijatelji najčešće javljaju do najkasnije šeste ili sedme godine (Svendsen, 1934), u nekim istraživanjima autori nisu pronalazili određenu dob javljanja izmišljenih prijatelja (Gleason i sur., 2000). Neki autori pružaju dokaze da i djeca školske dobi podjednako stvaraju izmišljene prijatelje kao i mlađa djeca (Taylor i sur., 2004). Pritom, prosječno trajanje djetetove interakcije sa izmišljenim prijateljima je šest mjeseci (Ames i Learned, 1946), a dokazi upućuju da djeca uglavnom osmišljavaju više od jednog prijatelja s kojima stupaju u igru (Svendsen, 1934).

Isto tako, jedan od najčešćih nalaza do kojeg istraživači dolaze jest da je fenomen izmišljenih prijatelja prisutniji u predškolskih djevojčica negoli u dječaka (Carlson i Taylor, 2005; Gleason, 2004b; Svendsen, 1934; Taylor i Carlson, 1997; Taylor i sur., 2004; Taylor i Mannering, 2007), a u djevojčica je ta pojava i nešto ranija (Honeycutt i sur., 2011; Svendsen, 1934). Dječaka je imaginacija nerijetko i nešto drugačija od one u djevojčica, pri čemu dječaci osmišljavaju prijatelje s kojima proživljavaju razne avanture, a djevojčice se češće uključuju u igru pretvaranja koja zahtijeva brigu ili njegu. Sukladno tome, djevojčice će češće imati izmišljene prijatelje koji imaju važnu ulogu u stvaranju sociodramatičke igre, dok će dječaci češće utjeloviti snažniji i kompetentniji lik ili personificirati određeni objekt o kojima manje ovisi kreacija same igre (Carlson i Taylor, 2005; Giménez- Dasí i sur., 2014; Honeycutt i sur., 2011; Trionfi i Reese, 2009). Te razlike ipak ostaju primjećene samo kod mlađih dobnih skupina, jer na uzorcima djece ranog školskog uzrasta, ali i kasnije, autori ne

pronalaze statistički značajne spolne razlike u javljanju fenomena izmišljenih prijatelja (Taylor i sur., 2004; Trionfi i Reese, 2009).

Prvotno se izmišljene prijatelje nije moglo povezati s nekim jedinstvenim obrascem razvoja (Svendsen, 1934), no nerijetko autori pronalaze da su izmišljeni prijatelji sličnih karakteristika kao i djeca koja ih stvore (Majors, 2013). Osim što su slične dobi ili nešto stariji, izmišljeni su prijatelji najčešće i istog spola kao dijete (Gleason, 2002; Papastathopoulos i Kugiumutzakis, 2007; Svendsen, 1934). Neki autori smatraju da je stvaranje i percipiranje sličnih karakteristika s djetetom odraz razvijanja osjećaja razumijevanja i povezanosti sa svojim izmišljenim prijateljem (Hoff, 2005; Majors, 2013).

Ponekad su izmišljeni prijatelji ljudskih karakteristika (Papastathopoulos i Kugiumutzakis, 2007), dok se često javljaju i oni životinjskog oblika (Taylor i sur., 2004). Premda neki dokazi upućuju da najmlađa djeca pri stvaranju izmišljenih prijatelja najprije sanjare o životinjama, zatim o odraslim ljudima te u konačnici o drugoj djeci (Ames i Learned, 1946), izmišljeni prijatelji najčešće variraju od ljudskih do životinjskih karakteristika neovisno o dobi javljanja (Majors, 2013).

1.2.3. Razlozi javljanja izmišljenih prijatelja i njihove uloge

Još od kada su započela istraživanja izmišljenih prijatelja, istraživače je intrigirao pronalazak razloga zbog kojih djeca ostvaruju tako jedinstvene veze sa svojim fantastičnim svijetom. Međutim, vjerovanja o izmišljenim prijateljima su se tijekom godina mijenjala (Klausen i Passman, 2006). Ranije su mnogi smatrali da je dječja manifestacija izmišljenih prijatelja odraz neke vrste psihopatologije ili neprilagodbe na okolinu (Ames i Learned, 1946; Benson i Pryor, 1973; Carlson i sur., 2008), no današnja istraživanja ukazuju da pojava izmišljenih prijatelja i psihopatologija nisu značajno povezane (Honeycutt i sur., 2011). Čak i na kliničkom uzorku djece hospitalizirane u dječjoj psihijatrijskoj bolnici, Bender i Vogel (1941) pronalaze da izmišljeni prijatelji nisu povezani sa psihotičnim simptomima ili ostalim psihopatološkim stanjima. Ipak, drugi su autori po pitanju razloga nastajanja fenomena dolazili do oprečnih rezultata.

Neki autori opisuju izmišljene prijatelje kroz teoriju izmišljene interakcije. Ona se bazira na nalazima u simboličkoj interakciji pionira teoretičara kognitivne psihologije, poput Meada (1934), koji govori o internaliziranim konverzijama tijekom kojih pojedinci "glumci" mogu svjesno osmišljavati socijalne akcije te pratiti različite ishode. Pritom se

koristi unutarnji dijalog kako bi se testirali različiti scenariji događaja. U tom smislu, izmišljena interakcija može služiti za više funkcija, a autori ističu neke poput oslobađanje od anksioznosti i straha, savladavanje konflikata, planiranje razgovora za nadolazeće susrete, razvijanje samorazumijevanja vlastitih stavova i uvjerenja te, kao najvažniju, kompenzaciju, odnosno razmišljanje o interakciji s drugima dok su odsutni (Honeycutt i sur., 2011). U okviru kompenzacijske svrhe, izmišljene se prijatelje gleda kao na psihološke mehanizme koji imaju za svrhu nadomjestiti emocionalne deficite i potrebe (*hipoteza deficita*). Specifičnije, autori naglašavaju pomagačku ulogu izmišljenih prijatelja u suočavanju sa stresom, strahovima, anksioznošću i traumama (Benson i Pryor, 1973; Sawa, Oae, Abiru, Ogawa i Takahashi, 2004) ili nadomještanja vršnjaka za igru i razgovor (Gleason, 2002; Papastathopoulos i Kugiumutzakis, 2007). Neki autori navode neadekvatnu vezu roditelj-dijete kao jedan od glavnih razloga zbog kojih dijete ima potrebu izmijeniti stvarnost svojim maštanjem, omogućavajući si pozitivne i zdrave mehanizme podrške i razumijevanja za period kada isti nisu prisutni od strane roditelja (Bender i Vogel, 1941). Svendsen (1934) navodi kako je fenomen kod djece koristan pri nadomještanju nerazvijenih obrazaca, kompenzaciji nedostatnih elemenata i opravdanju nekih postupaka koje dijete koristi.

Zanimljivo je istraživanje autora Sawa i sur. (2004), koji su demonstrirali značajnost izmišljenih prijatelja u terapijskom procesu. Pacijenti, koji su interakciju sa svojim izmišljenim prijateljima uklopili u terapiju, lakše su razrješavali svoje situacije i prevenirali nastajanje novih problema.

S druge strane, neki autori opovrgavaju funkciju kompenzacije kao primarnu u nastajanju izmišljenih prijatelja (Gleason, 2004b; Gleason i Kalpidou, 2014). U ranijim istraživanjima autori nisu pronalazili dokaze da djeca koja izgube roditelja zbog razvoda ili smrti češće stvaraju izmišljene prijatelje od djece koja dolaze iz obitelji s oba roditelja, niti se pojavnost izmišljenih prijatelja vezivala uz broj članova obitelji, kućnih ljubimaca, stvarnih prijatelja ili vremenom koje dijete provede igrajući se sa svojim prijateljima (Manosevitz i sur., 1973). Honeycutt i sur. (2011) navode da su djeca radije osmišljavala prijatelje kada su imala braću ili sestre, pri čemu opisuju kako je primarna funkcija izmišljenih prijatelja bila produkcija interakcije tijekom kojih su djeca uvježbavala socijalizaciju i zauzimanje perspektive (*hipoteza nadarenih*). Isto tako, neki autori ne pronalaze da izmišljene prijatelje stvaraju samo djeca s određenim deficitima (Ames i Learned, 1946), već da se djeca s izmišljenim prijateljima češće koriste i strategijom *suočavanja usmjerenog problemu* kada nailaze na probleme s drugima (Gleason i Kalpidou, 2014). Bez obzira što osmišljavanje prijatelja nije primarno motivirano usamljenošću, djeca u istraživanjima navode kako se često

upuštaju u igru i povjeravaju se svojem izmišljenom prijatelju kada njihovi vršnjaci nisu dostupni (Gleason i sur., 2000; Manosevitz i sur., 1973; Taylor i sur., 2004).

Neki su autori pokazali da izmišljeni prijatelji, kao i personificirani objekti, služe svrsi sličnoj kao i tranzicijski objekti (Benson i Pryor, 1973; Hoff, 2005). Tranzicijski objekt je fenomen koji se pojavljuje od četvrtog mjeseca pa sve do godine dana te koji uključuje drugu osobu ili objekt (deka, igračka) s kojim dijete stvara određenu povezanost, a koja olakšava odvajanje od primarnog objekta privrženosti, primjerice majke (Winnicott, 1953).

Ipak, autori opisuju i šire uloge izmišljenih prijatelja koje zahvaćaju velik dio razvoja djeteta, poput učenja i razumijevanja stvarnosti, poticanja kognitivno-emocionalno-socijalnog razvoja, uvježbavanja reakcija na vanjske događaje ili upoznavanja vlastitog selfa (Hoff, 2005; Majors, 2013). Hoff (2005) je kroz intervjuiranje djece s izmišljenim prijateljima ustanovila pet okvirnih kategorija uloga koju izmišljeni prijatelji služe: *unutarnji mentor*, *zamjena za društvo*, *jačanje motivacije i samoregulacije*, *obogaćivanje kvalitete života i istraživanje vlastite osobnosti*. Unutarnji mentor dijete usmjerava na određena ponašanja u, primjerice, konfliktinim situacijama kada dijete ne zna kako bi reagiralo. Ulogu zamjene za društvo izmišljeni prijatelj ima ponajviše kod djece s manje stvarnih prijatelja, dok obogaćivati kvalitetu života može onaj prijatelj djeteta koje želi izraziti svoju kreativnost te zamišljati imaginarne svjetove. Kada dijete istražuje vlastitu osobnost, zamišlja prijatelja suprotnog spola ili karakteristika suprotnih njegovim, čime ispituje moguće selfove.

1.2.4. Metodologija istraživanja fenomena izmišljenih prijatelja

Postoje rasprave vezane i uz metodološki pristup istraživanjima izmišljenih prijatelja. Istraživači polemiziraju kako upravo korištene mjere prikupljanja podataka mogu imati utjecaj na dobivenu incidenciju izmišljenih prijatelja kod djece. Dvije su najzastupljenije metode kojima se ispituju prisutnost i karakteristike izmišljenih prijatelja u prošlosti ili sadašnjosti: upitnici s roditeljima te intervjui s roditeljima i djecom.

Brojni su autori utvrdili kako djeca mogu biti pouzdani izvori informacija o vlastitim izmišljenim prijateljima (Bouldin, Bavin i Pratt, 2002; Benson i Pryor, 1973; Bouldin, 2006; Gleason, 2004b; Hoff, 2005; Majors, 2013; Taylor i sur., 1993; Taylor i Mottweiler, 2008). Taylor i sur. (1993) su u svojem istraživanju pronašli kako 3 od 12 roditelja djece s izmišljenim prijateljima nisu bili svjesni njihovog postojanja, pri čemu opovrgavaju mjerodavnu funkciju roditelja kao izvjestitelja o izmišljenim prijateljima svoje djece. Slično

pronalaze i Gleason i sur. (2000), gdje trećina roditelja nije bila upoznata s prisustvom djetetovih izmišljenih prijatelja, a polemizirali su i o pristranosti roditeljskih odgovora s obzirom na njihove interpretacije djetetovog ponašanja.

S druge strane, autori objašnjavaju mogućnost da djeca osmisle prijatelja na licu mjesta, ne razlikuju personificirani objekt od izmišljenog prijatelja, ne žele o njima razgovarati te, kao najvjerojatniju mogućnost, zaborave da su ikad imali izmišljenog prijatelja (Hoff, 2005; Taylor i sur., 2004). Postoji još jedan iznimno važan razlog zbog čega se opcija roditelja kao ispitanika ne smije zanemariti. Jellesma i Hoffenaar (2013) ukazuju kako veliki postotak roditelja, naročito djece starije od pet godina, iskazuje zabrinutost naspram izmišljenih prijatelja svoje djece (Gleason, 2004a). Upravo taj podatak ističe važnost demistifikacije fenomena izmišljenih prijatelja, što se može postići upravo pristupanjem i širenjem informacija o fenomenu među populacijom roditelja kroz istraživanja.

Gleason (2004a) dokazuje kako roditelji o izmišljenim prijateljima svoje djece izvještavaju podjednako dobro kao i djeca, demonstrirajući značajno preklapanje u opisima karakteristika izmišljenih prijatelja roditelja i djece. Također, velik je broj drugih istraživanja uključivao roditelje kao ispitanike te kao primarne izvore informacija o izmišljenim prijateljima (Ames i Learned, 1946; Giménez- Dasí i sur., 2014; Gleason i sur., 2000; Gleason i Kalpidou, 2014). Osim što se dobivaju znanja o izmišljenim prijateljima iz roditeljske perspektive, na taj se način može pomoći i u osvještavanju roditelja o čestoj prisutnosti navedenog fenomena u dječjoj dobi.

1.3. Razvojni ishodi

Priroda razvojnih promjena koje se odvijaju tijekom ranog djetinjstva utječe na kasniji razvoj pozitivnih i adaptivnih ponašanja, ali i na razvoj problema s prilagodbom koje dugo vremena mogu ometati djetetovo funkcioniranje (Campbell, 1995). Još su Taylor i sur. (1993) u svom istraživanju o povezanosti izmišljenih prijatelja djece i uključivanja u igre pretvaranja polemizirali o kognitivnim i emocionalnim razvojnim prednostima djece koja se uključuju u igru sa svojim izmišljenim prijateljima. Predlagali su da interakcija s izmišljenim prijateljem djetetu pruža više mogućnosti uvježbavanja prezentiranja onoga o čemu drugi samo razmišljaju.

Rastući broj dokaza ukazuje da stvaranje i druženje s izmišljenim prijateljima u djetinjstvu ima brojne implikacije na razvoj djeteta. Dok jedni pronalaze da izmišljeni prijatelji imaju

određeni značaj za negativne razvojne ishode (Taylor i sur., 2010), drugi autori nedvosmisleno ukazuju da izmišljeni prijatelji ostvaruju ključnu ulogu za mnoge pozitivne razvojne ishode (Bouldin i sur., 2002; Giménez- Dasí i sur., 2014; Harris, 2000; Hoff, 2005; Roby i Kidd, 2008; Taylor i sur., 2004). U nastavku će biti prikazana istraživanja koja su dovela u pitanje imaju li izmišljeni prijatelji implikacije na djetetov razvoj te imaju li značajniju ulogu u pozitivnim, odnosno negativnim razvojnim ishodima.

1.3.1. Pozitivni razvojni ishodi

Velik broj istraživanja ukazuje kako je interakcija s izmišljenim prijateljima pozitivno povezana s razvijenijim lingvističkim vještinama (Ames i Learned, 1946; Bouldin i sur., 2002; Papastathopoulos i Kugiumutzakis, 2007; Roby i Kidd, 2008; Trionfi i Reese, 2009). Djeca, vježbajući sa svojim izmišljenim prijateljem, ostvaruju bolju komunikaciju s drugom djecom (Campbell, 2006), unaprjeđujući tako i vlastiti socijalno-kognitivni razvoj (Giménez- Dasí i sur., 2014; Taylor i Carlson, 1997).

Campbell (2006) jasno ukazuje da mala djeca, koja imaju izraženije sposobnosti planiranja, komuniciranja s drugima te sposobnosti da usmjeravaju svoje ponašanje, potiču pozitivne interakcije s drugom djecom. Trionfi i Reese (2009) demonstrirali su kako 5 i pol-godišnjaci, koji su bili ili su trenutno uključeni u igru s izmišljenim prijateljima, imaju razvijenije vještine naracije od djece iste dobi koja nemaju ili nisu imala izmišljene prijatelje. Iako autori nisu pronašli značajne razlike u vokabularu ili razumijevanju priča među grupama, djeca koja su imala izmišljene prijatelje pripovijedala su bogatije priče te koristila više dijaloga za razliku od djece bez izmišljenih prijatelja. Pronašli su i zanimljiv podatak da su, iako je igra s izmišljenim prijateljima značajno predicala dječje vještine naracije, i prvorodena djeca pričala bogatije priče od kasnije rođene djece.

Dok jedni ne pronalaze razlike u verbalnim sposobnostima između djece sa i bez izmišljenih prijatelja (Ferryhough, Bland, Meins i Coltheart, 2007), Papastathopoulos i Kugiumutzakis (2007) ukazuju kako se djeca s izmišljenim prijateljima više koriste interpersonalnim jezikom tijekom igre s drugima. Tako pokazuju višu motivaciju za stupanjem u komunikaciju s drugima, u odnosu na ostalu djecu. Također, djeca s izmišljenim prijateljima demonstriraju i kompleksniju sinktaksu govora od djece bez izmišljenih prijatelja (Bouldin i sur., 2002).

Osim razvijenijih vještina govora, korištenje informacija o mentalnim stanjima pomaže tijekom interpretiranja ponašanja drugih ljudi, ali i tijekom socijalnih interakcija (Barr, 2006).

Razumijevanje uma, odnosno razvoj teorije uma, važan je za razumijevanje brojnih socio-kognitivnih aspekata, poput sarkazma, manipulacije ili najobičnijih pošalica, a upravo se razvijanje razumijevanja unutarnjih doživljaja kod drugih osoba smatra velikim iskorakom u razvoju mentalnih sposobnosti kod male djece (Fabes, Gaertner i Popp, 2006). Dokazi upućuju da, osim što ima ulogu u razvoju jezičnih sposobnosti, stvaranje izmišljenih prijatelja ima pozitivan efekt i na razvoj socio-kognitivnih sposobnosti. Na području razumijevanja tuđih emocija, autori pronalaze značajnu korelaciju između prisutnosti izmišljenih prijatelja te sposobnosti za razumijevanjem emocija drugih, za razliku od djece koja nisu zamišljala prijatelja (Giménez- Dasí i sur., 2014). Uz to, djeca s izmišljenim prijateljima pokazuju ranije razumijevanje lažnih vjerovanja od ostale djece (Taylor i Carlson, 1997).

Socio-kognitivno funkcioniranje djeteta, ponajviše aspekt razumijevanja tuđih emocija, nužno je za njegovu prilagodbu socijalnoj okolini (Giménez- Dasí i sur., 2014), te je, uz temperament i komunikacijske vještine, značajni prediktor djetetove socijalne kompetencije (Fabes i sur., 2006).

1.3.1.1. *Socijalna kompetencija u kontekstu izmišljenih prijatelja*

Postoji širok spektar definicija socijalne kompetencije koje su se koristile i ne postoji određeni konsenzus oko toga kako se definira ili mjeri. Većina se konceptualizacija fokusira na socijalne interakcije koje osoba ostvaruje s drugima (Fabes i sur., 2006), a uključuje niz socijalnih vještina, poput pronalaženje zajedničkog jezika, slušanje i razmjenjivanje informacija te ispitivanje sličnosti i razlika u skladu s naučenim prosocijalnim vještinama (Brajša-Žganec, 2003). Waters i Sroufe (1983) ju definiraju kao sposobnost stvaranja i usklađivanja fleksibilnih, prilagođenih reakcija na zahtjeve te stvaranje i iskorištavanje prilika u okolini. Pritom, kompetentan pojedinac je onaj koji može iskoristiti poticaje iz okruženja, kao i svoje osobne, kako bi postigao dobre razvojne rezultate koji mu omogućavaju zadovoljavajuće i kompetentno sudjelovanje u grupi, zajednici i širem društvu kojem pripada. Socijalno kompetentna mala djeca interesiraju se za svijet koji ih okružuje (Campbell, 2006), upuštaju se u zadovoljavajuće interakcije i aktivnosti s odraslim osobama i vršnjacima te kroz takve interakcije poboljšavaju vlastitu kompetenciju (Katz i McClellan, 1997). Predškolsko dijete u dobi od četiri godine može poštovati redoslijed tijekom igara, dijeliti igračke s drugom djecom, uključiti se u recipročnu konverzaciju, koordinirati igru s vršnjacima te razrješavati sporove bez narušavanja interakcije, što sve ukazuje na početke razvijanja socijalno kompetentne individue (Campbell, 2006).

Studije koje propituju antecedente i korelate socijalne kompetencije, kao i vezu s najranijim iskustvima kompetencije, važne su za bolje razumijevanje tog konstrukta koji nastaje i koji se razvija još od najranijeg djetinjstva (Thompson, Easterbrooks i Padilla-Walker, 2003). Smatra se da su socijalno kompetentnija djeca popularnija među vršnjacima te prihvaćenija u grupi (Fabes i sur., 2006), a neki autori uviđaju da razvijenije prosocijalne vještine kod predškolske djece uvjetuju manje izražavanje problema u ponašanju (Vehedi, Farrokhi i Farajian, 2012). Iz brojnih opisanih razloga nastajanja i uloga koje izmišljeni prijatelji imaju za djecu, vidljivo je da se velika većina njih vezuje upravo uz djetetovu socijalnu kompetenciju te sposobnosti prilagodbe na okolinu.

Na tu temu, neki su autori pronalazili da mnoga djeca s izmišljenim prijateljima imaju manje stvarnih prijatelja, nižu razinu samopoštovanja i psihološke dobrobiti od druge djece (Hoff, 2005) te da su češće uključena u samostalnu igru (Bouldin i Pratt, 1999; Taylor i sur., 2004). S obzirom da izmišljeni prijatelji omogućuju djeci da uvježbavaju reakcije u različitim socijalnim situacijama, autori su nagađali o mogućnosti da socijalno inkompetentnija djeca koriste svoju imaginaciju kako bi se suočavali s poteškoćama.

Ipak, velik je broj autora demonstrirao kako je igra s izmišljenim prijateljima pozitivno povezana s dječjom socijabilnošću, na način da djeca s izmišljenim prijateljima imaju jednako ili više stvarnih prijatelja (Bouldin i Pratt, 1999; Gleason i sur., 2000; Taylor i sur., 1993) te da doživljavaju jednaku (Gleason, 2004a) ili višu razinu prihvaćenosti od strane vršnjaka kao i djeca bez izmišljenih prijatelja (Gleason, 2004b). Također, djeca s izmišljenim prijateljima jednako su sramežljiva kao i druga djeca (Bouldin i Pratt, 1999). I rezultati istraživanja Connolly i Doyle (1984) odlaze u prilog utjecaju imaginacije na socijalnu kompetenciju. Autori pronalaze kako količina i kompleksnost fantazije koju djeca koriste tijekom igre značajno predicira rezultat na četiri mjere socijalne kompetencije: učiteljske procjene vršnjačkih socijalnih vještina, popularnost, afektivno preuzimanje uloga te pozitivna socijalna aktivnost. U navedenim je nalazima vidljiva potencijalna uloga imaginacije kao medijatora između vršnjačkih interakcija te socijalne kompetencije. Isto tako, Lindsey i Mize (2000) su propitkivali veze igara pretvaranja između djeteta i roditelja, fizičkih igara te djetetove socijalne kompetencije. Uočavaju da zajedničke igre pretvaranja, u kojoj su podjednako uključeni roditelj i dijete, značajno prediciraju dječju socijalnu kompetenciju u interakciji s vršnjacima.

U svom su istraživanju Gleason i Kalpidou (2014) granično potvrdile hipotezu da djeca, čije su majke svjedočile o prisustvu izmišljenih prijatelja, pokazuju prosocijalno ponašanje u konfliktnim situacijama te da se češće koriste suočavanjem usmjerenom problemu u

interpersonalnim problemima. Taylor i sur. (2010) pokazuju kako su djeca s izmišljenim prijateljima imala pozitivnije strategije suočavanja te bila otpornija na vanjske utjecaje koji promiču devijantna ponašanja. Navedeno je objašnjeno time da je uključivanje u devijantna vršnjačka ponašanja manje privlačno djeci koja socijalni svijet nadomještaju vlastitom imaginacijom. Pritom, upravo izmišljeni prijatelji mogu biti zaštitni faktor od razvijanja kasnijih problema u ponašanju.

Bloom (2008) je istraživala postojanje veze između prevalencije izmišljenih prijatelja među djecom te sposobnosti socijalne adaptacije kasnije tijekom života, pri čemu je istraživanje provedeno na uzorku studenata. Autorica nije pronašla značajnu povezanost izmišljenih prijatelja sa socijalnim znanjem kod studenata koji su ih u djetinjstvu imali, no pronašla je značajnu pozitivnu korelaciju između postojanja izmišljenih prijatelja i socijalne ugođe kasnije u životu. Navedeno govori da se mlade odrasle osobe, koje su bile uključene u igru i komunicirale sa svojim izmišljenim prijateljem tijekom djetinjstva, vjerojatnije osjećaju ugodnije u različitim socijalnim situacijama. Pritom, ponovno se nameće ključna uloga izmišljenog prijatelja u uvježbavanju socijalnih interakcija.

Uloga personificiranih objekata u pozitivnim razvojnim ishodima još nije pomno istražena, što zbog nejasnoća koje su se javljale uz definicije fenomena izmišljenih prijatelja (Ames i Learned, 1946; Gleason i sur., 2000; Svendsen, 1934; Taylor i Carlson, 1997), što zbog vjerovanja da personificirani objekti imaju drugačiju ulogu u interakciji s djetetom za razliku od izmišljenih prijatelja (Ames i Learned, 1946; Gleason i sur., 2000).

Ipak, uzimajući u obzir rastući broj dokaza o koristima koje izmišljeni prijatelji imaju za razvoj djeteta, mnogi zaključuju da je prisutnost izmišljenih prijatelja razvojna prednost kako u kognitivnim, tako i u socijalnim područjima (Manosevitz i sur., 1973; Roby i Kidd, 2008; Taylor i sur., 2010). Međutim, sva navedena istraživanja, koja propitkuju implikacije izmišljenih prijatelja na razvoj djeteta, ističu važnost produbljivanja znanja o povezanosti izmišljenih prijatelja s pozitivnim ishodima, poput razvijenije socijalne kompetencije, ali i s onim negativnim, poput manjeg broja stvarnih prijatelja te češće pojavnosti problema u ponašanju.

1.3.2. Negativni razvojni ishodi

1.3.2.1. Problemi u ponašanju

Kako je period djetinjstva okarakteriziran tranzicijom iz potpune ovisnosti do autonomije te kognitivne i socijalne kompetentnosti, ključno je razumijevanje ne samo procesa normativnog razvoja, već i onog nenormativnog. Prema Wenar (2003), otkrivanje čimbenika koji potiču ili održavaju zdravi razvoj djeteta može umanjiti stopu problematičnog ponašanja sa 75 na 25%.

Većina će djece tijekom svog ranog razvoja u određenom trenutku iskazivati problematična ponašanja, bila to ekstremna sramežljivost, problemi s hranjenjem ili prevelika razina aktivnosti. Zbog toga se često i miješaju granice između tipičnog ponašanja i ozbiljnijih problema. U kontrastu s dobro funkcionirajućom predškolskom i školskom djecom, problemi u ponašanju se kod predškolske djece ponajviše očituju u negativnom afektu, fizičkoj agresiji, svađanju s vršnjacima, neprilagodbi te iskazivanju prkosa prema roditeljima i drugim odraslim osobama (Campbell, 1995). Dok s jedne strane imamo djecu koja iskazuju impulzivno i opozicionalno ponašanje, druga su pak povučena, anksiozna, tužna i socijalno udaljena (Campbell, 2006).

Campbell (2006) predlaže definiciju poremećaja kod male djece, a uključuje skup relativno ozbiljnih simptoma koja su prisutna već neko vrijeme, vidljiva iz više od jedne interakcije ili situacije te kroz različite odnose, a koja utječu na djetetovu sposobnost savladavanja razvojnih zadataka potrebnih za adaptivno funkcioniranje u obitelji i vršnjačkim grupama. Uz to, autorica navodi kako upravo frekvencija, intenzitet, kroničnost, socijalni kontekst te implikacije tih simptoma diferenciraju „normalno“ od „abnormalnog“ ponašanja, a ne samo njihova prisutnost.

1.3.2.1.1. Klasifikacija problema u ponašanju

Problemi klasifikacije dječjih emocionalnih poremećaja, kao i poremećaja u ponašanju, iznjedrili su brojna istraživanja na području dječjeg razvoja. Premda se u prošlosti poremećaje u djetinjstvu dijagnosticiralo u skladu s dijagnozama za odrasle, postalo je poznato i općeprihvaćeno da je pojavljivanje poremećaja te s njima povezanih specifičnih simptoma kod djece obavijeno razvojnim promjenama (Brajša-Žganec, 2003).

U medicinskoj znanosti, kao i u kliničkoj praksi, najzastupljeniji je **kategorijalni** pristup dijagnosticiranja poremećaja kod djece, a temelj su mu Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje (DSM-V: *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*) te Međunarodna klasifikacija bolesti (MKB-10). Navedeni pristup teži identifikaciji klinički značajnih sindroma, opisanih težinom, dosljednosti, trajnosti te oštećenjima koja predstavljaju početak poremećaja, dok se manji naglasak stavlja na rizične faktore za razvijanje kasnijih poremećaja (Egger i Angold, 2006).

Ipak, poteškoće na koje stručnjaci nailaze prilikom razlikovanja kategorija poremećaja, naročito kod male djece, izrodile su drugi pristup definiranja i mjerenja emocionalnih i ponašajnih problema (Brajša-Žganec, 2003; Gardner i Shaw, 2008). Prema **dimenzionalnom** pristupu, poremećajima u ponašanju smatraju se ona ponašanja koja se manifestiraju kao vanjska, odnosno eksternalizirani poremećaji koji uključuju bježanje od kuće ili iz škole, uništavanje imovine, agresivno, delikventno te antisocijalno ponašanje. Emocionalni poremećaji, odnosno unutarnji ili internalizirani poremećaji, opisuju simptome poput reakcije panike, anksioznost, zabrinutost i reakcije na razne stresne događaje. Dijete koje ima internalizirane probleme pokazuje somatske probleme, strah, anksioznost i socijalnu povučenost koji će prvenstveno ometati djetetovo funkcioniranje, dok će dijete s eksternaliziranim problemima iskazivati agresivno ponašanje koje će stvarati probleme i drugima u njegovoj neposrednoj okolini (Wenar, 2003). U samom je opisu kategorija vidljivo da se kategorija internaliziranih problema, tj. depresivna ponašanja, anksioznost i povučenost, odnosi na pretjerano kontrolirana ponašanja, dok nedovoljno kontrolirana ponašanja uključuju na van izražena, odnosno antisocijalna i agresivna ponašanja (Brajša-Žganec, 2003; Campbell, 1995; Wenar, 2003). Wenar (2003) naglašava da se podjela internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju smatraju dimenzijama, što znači da velik dio djece može iskazivati ponašanja iz obje dimenzije.

Empirijska su istraživanja djece predškolske dobi potvrdila dihotomizaciju klasifikacije poremećaja u ponašanju na internalizirane i eksternalizirane (Achenbach i Rescola, 2001), olakšavajući tako istraživačima ispitivanje mogućih korelata poremećaja u ponašanju.

Eksternalizirana ponašanja su najzastupljeniji i najperzistentniji oblik dječje neprilagodbe (Campbell, 1995; Gardner i Shaw, 2008). Osim što imaju slabo razvijene socijalne vještine, djeca s eksternalizirnim problemima u ponašanju neadekvatno izražavaju ljutnju te imaju smanjenu sposobnost inhibiranja društveno neprihvatljivog ponašanja (Eisenberg i sur., 2001). Slično tome, Fabes i sur. (2006) pronalaze da djeca s niskom

regulacijom ponašanja i emocija imaju nisku socijalnu kompetentnost te veću sklonost razvoju eksternaliziranih problema u ponašanju. Pretpostavlja se da među najmlađom djecom do četvrte ili pete godine ne postoje spolne razlike u iskazivanju agresivnih ponašanja (Eisenberg i sur., 2001; Gardner i Shaw, 2008; Mesman, Bongers i Koot, 2001), no Bongers, Koot, van der Ende i Verhulst (2004) uočavaju razlike čak i među četverogodišnjacima, pri čemu dječaci iskazuju nešto više eksternaliziranih problema u ponašanju. Navedena je dob i prekretnica za razvoj problema u ponašanju jer tada rastu roditeljska očekivanja da bi djeca trebala naučiti poštovati pravila i inhibirati agresivna ponašanja (Gardner i Shaw, 2008).

Upravo zbog činjenice da eksternalizirana ponašanja u velikoj mjeri mijenjaju učestalost i način na koji se iskazuju kroz razvoj, istraživači naglašavaju kako je potrebno navedene probleme u ponašanju promatrati kroz okvire razvojnih promjena (Bongers i sur., 2004; Mesman i Koot, 2000; Wenar, 2003).

S druge strane, internalizirani problemi se u ponašanju očituju kroz socijalnu povučenost, anksioznost, depresiju i negativno raspoloženje djeteta, a prema nekim autorima, trebali bi biti i mnogo ekstremniji da bi se primjetili (Campbell, 2006). Za razliku od eksternaliziranih ponašanja, koja tijekom odrastanja postaju manje česta, internalizirana ponašanja s dobi postaju sve češća (Achenbach, 2001; Gilliom i Shaw, 2004), posebice u odnosima sa skrbnicima i vršnjacima. Djeca s internaliziranim problemima ne uspijevaju razviti socijalno-kognitivne vještine kroz interaktivna iskustava s okolinom, što u konačnici može rezultirati razvojem negativnog samopoimanja (Mesman i Koot, 2000). Također, iako operacionalno različiti, autori pronalaze da djeca, koja imaju pojačane eksternalizirane simptome, s vremenom razvijaju i internalizirane probleme. Navedeno govori kako djeca zbog neadaptivnog ponašanja doživljavaju socijalne neuspjehe, zbog čega raste anksioznost i osjećaj tuge (Gilliom i Shaw, 2004).

1.3.2.1.2. Problemi u ponašanju u kontekstu izmišljenih prijatelja

Početak istraživanja razvojnih implikacija izmišljenih prijatelja bio je okarakteriziran mišljenjem da zamišljanje prijatelja ukazuje na prisustvo psihopatologije te neprilagodbe na okolinu (Ames i Learned, 1946; Benson i Pryor, 1973; Carlson i sur., 2008; Svendsen, 1934). Povezivalo ih se s raznim problemima u ponašanju, ali i s težim psihopatološkim stanjima, poput disocijativnog poremećaja ličnosti (McLewin i Muller, 2006).

Na bazi studija slučaja, neki su autori utvrdili da izmišljeni prijatelji, koji se javljaju u dobi adolescencije, ukazuju na klinički značajne poremećaje ili su povezani s nekim

problematičnim ponašanjima (Sawa i sur., 2004). Slično pronalaze McLewin i Muller (2006) u svom preglednom radu u kojem ukazuju da djeca s težim psihopatološkim stanjima, osim što imaju u prosjeku više izmišljenih prijatelja od djece iz normativnih uzoraka, dulje ostaju u interakciji sa svojim izmišljenim prijateljem tijekom djetinjstva.

U istraživanjima se pokazuje da su problemi u ponašanju u negativnoj korelaciji sa socijalnom kompetentnošću (Vehedi i sur., 2012), a navedeno se potvrđivalo i u istraživanjima izmišljenih prijatelja. Taylor i sur. (2010) su u šestogodišnjem longitudinalnom istraživanju dvanaestogodišnjaka, identificiranim kao visoko rizičnima za kasnije razvijanje problema u ponašanju, pronašli da djeca s izmišljenim prijateljima, osim što imaju više eksternaliziranih problema u ponašanju, imaju i manji broj pozitivnih nominacija od strane vršnjaka. Ipak, s obzirom da su se definicije izmišljenih prijatelja mijenjale tijekom godina, jasna granica između razvojnih implikacija izmišljenih prijatelja i personificiranih objekata nije utvrđena.

1.4. Cilj istraživanja

Ovo se istraživanje usmjerilo na odnose izmišljenih prijatelja s nekim pozitivnim, ali i negativnim razvojnim ishodima, odnosno na internalizirane i eksternalizirane probleme u ponašanju i socijalnu kompetenciju kod djece predškolske i rane školske dobi, s obzirom na prisutnost fenomena izmišljenih prijatelja i personificiranih objekata.

Iako je dosad u istraživanjima potvrđena veza izmišljenih prijatelja s brojnim pozitivnim razvojnim ishodima (Bouldin i sur., 2002; Giménez- Dasí i sur., 2014; Harris, 2000; Hoff, 2005; Papastathopoulos i Kugiumutzakis, 2007; Roby i Kidd, 2008; Taylor i sur., 2004), kao i sa socijalnom kompetencijom (Gleason i Kalpidou, 2014; Lindsey i Mize, 2000), rezultati nisu jednoznačni. Uz to, neki nalazi upućuju na moguću povezanost izmišljenih prijatelja sa nekim problematičnim ponašanjima (Sawa i sur., 2004), uglavnom kod starije djece (Taylor i sur., 2010), no specifična veza izmišljenih prijatelja, kao ni personificiranih objekata, s internaliziranim i eksternaliziranim problemima u ponašanju još nije istražena. Također, zbog dosad neistraženog odnosa izmišljenih prijatelja i problema u ponašanju koje djeca predškolske i rane školske dobi mogu izražavati, bilo bi dobro ispitati navedeni odnos kod djece koja su upravo u dobi kada najčešće stvaraju izmišljene prijatelje (Ames i Learned, 1946; Svendsen, 1934).

Na hrvatskoj se populaciji fenomen izmišljenih prijatelja dosad nije istraživao, stoga je cilj ovog istraživanja bio ispitati odnos između izmišljenih prijatelja, socijalne kompetencije te internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju, kao i učestalost i dob javljanja izmišljenih prijatelja i personificiranih objekata u hrvatskom uzorku djece predškolske i rane školske dobi. Isto tako, cilj je istraživanja bio i na navedenom uzorku djece ispitati odnos karakteristika izmišljenih prijatelja i socio-demografskih obilježja djeteta te opisati uloge koje su izmišljeni prijatelji predstavljali djeci.

S obzirom da su mnogi autori utvrdili kako izmišljeni prijatelji i personificirani objekti nisu rijetka pojava kod djece (Bouldin i Pratt, 1999; Gleason i sur., 2000; Hoff, 2005; Taylor i Carlson, 1997), istraživanje mogućih implikacija koje imaju na razvoj djeteta pomoglo bi u razumijevanju dječjeg imaginacije i načina na koji ju dijete uključuje u svoju svakodnevicu. Također, saznanja dobivena istraživanjem služila bi i svrsi demistifikacije fenomena izmišljenih prijatelja te upoznavanja i educiranja roditelja o navedenom fenomenu, što u konačnici doprinosi osjećaju kompetentnosti u ulozi roditelja.

2. PROBLEMI RADA I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

2.1. Problemi rada

1. Ispitati učestalost javljanja izmišljenih prijatelja i personificiranih objekata, te dob javljanja izmišljenih prijatelja na hrvatskom uzorku djece predškolske i rane školske dobi.
2. Utvrditi karakteristike izmišljenih prijatelja kod djece koja imaju izmišljene prijatelje.
3. Ispitati razlike između grupe djece sa izmišljenim prijateljima i grupe koja nema izmišljene prijatelje s obzirom na broj stvarnih prijatelja, spol i red rođenja djeteta.
4. Ispitati razlike u dimenziji socijalne kompetentnosti između djece koja imaju i djece koja nemaju izmišljene prijatelje, odnosno između djece koja imaju i nemaju personificirane objekte.
5. Ispitati razlike u zastupljenosti internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju između djece koja imaju i djece koja nemaju izmišljene prijatelje i personificirane objekte.

2.2. Hipoteze rada

1. a) Najmanje 20% djece predškolske i rane školske dobi tijekom djetinjstva je imalo izmišljene prijatelje i/ili personificirane objekte.
b) Izmišljeni će se prijatelji najčešće javljati u dobi između $2\frac{1}{2}$ i $4\frac{1}{2}$ godine djeteta.
2. a) Dob i spol izmišljenog prijatelja podudarati će se spolom i dobi djeteta.
b) Postojati će statistički značajna razlika u ulogama izmišljenih prijatelja između dječaka i djevojčica.
3. a) Izmišljene će prijatelje najčešće imati prvorodena djeca i jedinci.
b) Izmišljene će prijatelje najčešće imati djevojčice.
c) Djeca koja imaju izmišljene prijatelje imati će podjednak broj stvarnih prijatelja od djece koja nemaju izmišljene prijatelje.
4. a) Djeca koja imaju izmišljene prijatelje imati će bolju socijalnu kompetenciju od djece koja nemaju izmišljene prijatelje.
b) Neće postojati razlika u socijalnoj kompetenciji između djece koja imaju i djece koja nemaju personificirane objekte.

5. a) Djeca koja imaju izmišljene prijatelje imati će manje internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju od djece koja nemaju izmišljene prijatelje.
- b) Neće postojati razlika u javljanju problema u ponašanju između djece koja imaju i djece koja nemaju personificirane objekte.

3. METODA

3.1. Ispitanici

U istraživanju je sudjelovalo 283 roditelja (261 majka i 22 očeva) djece u dobi od 2 do 10 godina starosti s područja Istarske županije.

U Tablici 1 nalaze se aritmetičke sredine, standardne devijacije te raspon dobi djece i oba roditelja u uzorku. U cjelokupnom uzorku procjene su provedene za 145 (51.2%) dječaka i 138 (48.8%) djevojčica, pri čemu je u trenutku provođenja istraživanja 59.7% djece polazilo vrtić, 20.5% školu. Najveći je postotak majki bilo fakultetsko obrazovano (41.3%), a veliki je postotak bilo i srednje te visoke stručne spreme. Kod obrazovanja očeva, najveći je postotak u uzorku bio srednje stručne spreme (60.8%), dok su ostali uglavnom imali višu ili visoku stručnu spremu. U Tablici 2 nalaze se deskriptivni podaci za razinu obrazovanja majki i očeva djece. U vrijeme trajanja istraživanja većina je roditelja bilo u bračnoj/izvanbračnoj zajednici (93.6% majki i 94.3% očeva). Tablica 3 prikazuje deskriptivne podatke za red rođenja i broj braće/sestara djece u uzorku, iz koje je vidljivo da je najveći postotak djece bilo prvorodeno (68.6%), dok je većina djece uzorka imalo jednog brata ili jednu sestru.

Tablica 1. Deskriptivni podaci za dob djece i oba roditelja

Varijable	M	SD	Raspon	N
Dob djeteta	5.4	1.82	2-10	283
Dob majki	34.5	4.7	22-49	283
Dob očeva	37.2	5.2	24-54	283

Tablica 2. Deskriptivni podaci za razinu obrazovanja majki i očeva

Razina obrazovanja	Majke		Očevi	
	N	Udio	N	Udio
Osnovna škola	1	0.4%	7	2.5%
SSS	95	33.6%	172	60.8%
VŠS	55	19.4%	33	11.7%
VSS/Fakultet	117	41.3%	60	21.2%
Poslijediplomski studij	15	5.3%	11	3.9%

Tablica 3. Deskriptivni podaci za red rođenja i broj braće/sestara djece

Red rođenja	N	Udio	Broj braće/sestara	N	Udio
Prvorodeno	194	68.6%	Nema braće sestara - jedinac	82	29%
Drugorođeno	68	24%	Jedan brat ili sestra	161	56.9%
Trećerođeno ili dalje	21	7.4%	Više braće/više sestara	40	14.1%

3.2. Instrumentarij

3.2.1. Skala socijalne kompetencije i evaluacije ponašanja

Skala socijalne kompetencije i evaluacije ponašanja (*SCBE: Social Competence and Behavior Evaluation Scale*; LaFreniere i Dumas, 1995; prema LaFreniere i Dumas, 1996) koristi se za procjenjivanje obrazaca socijalne kompetencije, emocionalne regulacije i ekspresije te problema prilagodbe kod djece u dobi od 30 do 78 mjeseci (2.5 – 6.5 godina starosti). Skala je izvorno osmišljena kako bi odgajatelji procjenjivali dječje tendencije ponašanja tijekom boravka u vrtiću, a sastoji se 80 čestica Likertovog tipa s rasponom vrijednosti od 0 do 5, pri čemu 0 označava „Nikad“, 1 „Rijetko“, 2 „Ponekad“, 3 „Često“, 4 „Gotovo uvijek“, dok vrijednost 5 označava „Uvijek“.

Skala procjenjuje ponašanje djece na 3 razine. Na najnižoj razini skala se sastoji od 8 subskala balansiranih između 5 „pozitivnih“ (kompetencije) te 5 „negativnih“ (emocionalni i bihevioralni problemi) čestica, a pokrivaju širok raspon ponašanja često viđenih kod djece predškolske dobi (LaFreniere i Dumas, 1996). Sukladno tome, djeca se procjenjuju na

subskalama *depresija-radost, anksioznost-sigurnost, ljutnja-tolerancija, izolacija-integracija, agresivnost-smirenost, egoistično-prosocijalno ponašanje, opozicionalno-kooperativno ponašanje* te na subskali *ovisnost-autonomija*. Zbrajajući rezultate na česticama koje se odnose na kompetentnost u određenim područjima ponašanja (*radost, sigurnost, tolerancija, integracija, smirenost, autonomija* te *prosocijalno i kooperativno ponašanje*) dobiva se prva dimenzija na drugoj razini procjene - Socijalna kompetentnost. U navedenoj razini nalaze se još dimenzija Internalizirani problemi, koja se dobiva zbrajanjem rezultata na subskalama *depresija, anksioznost, izolacija* te *ovisnost*, dok se posljednja dimenzija Eksternalizirani problemi dobiva zbrajanjem rezultata na subskala *ljutnja, agresivnost, egoistično i opozicionalno ponašanje*. Prva razina sadrži jedan faktor pod nazivom Generalna adaptacija, a dobiva se zbrajanjem rezultata na dimanzijama Socijalna kompetencija, Internalizirani te Eksternalizirani problemi, što omogućava usporedbu djece na jednom indeksu (LaFreniere i Dumas, 1996).

LaFreniere i Dumas (1995; prema Zupančić, Gril i Kavčić, 2000b) pronalaze da temeljne dimenzije imaju test – retest pouzdanost koja se kreće od 0.74 do 0.87, a utvrđuju i zadovoljavajuću konvergentnu valjanost ljestvice usporedbom sa sličnom skalom (*Child Behavior Checklist-Teacher Report Form, CBCL - TRF*; Achenbach i Rescola, 2001). Cakić (2009) je u svom radu koristila skalu na hrvatskoj populaciji djece te ustanovila koeficijent pouzdanosti 0.95 za cjelokupnu skalu. Na uzorku djece slovenske populacije autora Zupančić i sur. (2000a i 2000b), slovenska adaptacija SCBE skale potvrdila je unutarnju konzistenciju kompozitnih skala druge razine, a ljestvica nije pokazala značajne spolne razlike u rezultatima na pojedinim dimenzijama.

Autori izvorne SCBE ljestvice su razvili i skraćenu verziju skale sa 30 čestica koja ponašanja djece procjenjuje na 3 dimenzije: Socijalna kompetencija, Ljutnja-agresija i Anksioznost-povlačenje (LaFreniere i Dumas, 1996). Kao ni proširena verzija ljestvice, ni skraćena nije pokazala značajne spolne razlike u rezultatima na pojedinim dimenzijama.

U ovom istraživanju korištena je verzija sa 80 čestica koja je prilagođena za roditeljske procjene te je pouzdanost cjelokupne skale (Cronbach Alpha koeficijent) iznosila 0.81. U Tablici 4 prikazani su deskriptivni podaci za kompozitne skale, koje su na uzorku ovog istraživanja pokazale zadovoljavajuće pouzdanosti. Dimenzija Socijalna kompetentnost imala je koeficijent pouzdanosti 0.94, Internalizirani problemi pouzdanost od 0.79, dok je skala Eksternalizirani problemi imala pouzdanost 0.84.

Tablica 4. Desriptivni podaci za Skalu socijalne kompetencije i evaluacije ponašanja (SCBE)

Dimenzija	M	SD	Raspon ljestvice	Raspon rezultata	Broj čestica	Cronbach Alpha
Socijalna kompetentnost	139.16	23.5	0 – 200	68 - 193	40	0.94
Internalizirani problemi	20.08	8.35	0 – 100	2 – 49	20	0.79
Eksternalizirani problemi	23.28	9.4	0 - 100	4 - 54	20	0.84

3.2.2. Upitnik o izmišljenim prijateljima

Za potrebe ovog istraživanja konstruiran je upitnik kojim su se prikupili podaci o tome ima li ili ne dijete izmišljene prijatelje te o načinu djetetove interakcije s njim/a, kao i o postojanju personificiranih objekata kod djece. Upitnik su ispunjavali roditelji, a sastojao se 2 pitanja tipa da/ne, 5 pitanja s ponuđenim odgovorima, 1 pitanja s nadopunom odgovora te 1 pitanja esejskog tipa s mogućnošću davanja opisnog odgovora (Prilog A).

Upitnik je ispitivao prisutnost izmišljenog prijatelja u sadašnjosti ili prošlosti kod djeteta, broj izmišljenih prijatelja koje je dijete osmislilo (jednog ili više), dob javljanja izmišljenih prijatelja, period trajanja interakcije (nekoliko dana do tjedan dana, mjesec dana do nekoliko mjeseci, 6 mjeseci do godinu dana, više od godinu dana) te čestina druženja (manje od jednom tjedno, nekoliko puta tjedno, više puta dnevno) djeteta i njegovog izmišljenog prijatelja, dob i spol izmišljenog prijatelja. Isto tako, roditelji su mogli odgovarati na opisno pitanje vezano uz ulogu koju za dijete predstavlja ili je predstavljao njegov izmišljeni prijatelj. S obzirom da se ovo istraživanje bavilo uglavnom fenomenom izmišljenih prijatelja, upitnik je ispitivao samo pojavnost personificiranih objekata, odnosno podatak o tome je li dijete imalo ili ima opisani personificirani objekt.

3.2.3. Upitnik općih podataka

Upitnikom općih podataka roditelja i djece prikupljali su se podaci o dobi, bračnom statusu (bračna/izvanbračna zajednica, razveden/a, udovac/ica, sam/a) te razini obrazovanja (osnovna, srednja, viša, visoka/fakultet, poslijediplomski studij) majke i oca djeteta, dobi

djeteta u godinama i mjesecima, spolu djeteta, redoslijedu rođenja djeteta (prvorodeno, drugorođeno, trećerodeno ili dalje), broju braće/sestara, uključenosti u program vrtića ili škole, broju stvarnih prijatelja te o periodu kada se dijete druži s prijateljima (Za vrijeme boravka u vrtiću/školi, za vrijeme vrtić/škole i van tog vremena, izvan vremena boravka u vrtiću/školi). Također, upitnik je sadržavao i pitanje o tome tko je ispunjavao upitnik (majka, otac ili netko drugi).

3.3. Postupak

Istraživanje je provedeno na uzorku roditelja djece predškolske i rane školske dobi s područja Istarske županije. Period provedbe istraživanja, odnosno prikupljanja procjena roditelja, započeo je u krajem srpnja 2015. godine, a trajao je do sredine rujna 2015. godine. Procjene su dobivene putem On-line distribucije upitnika na društvene mreže, odnosno na umrežene grupe čiji su članovi roditelji djece navedene dobne skupine, a čije su procjene dobivene uz suradnju sa stručnim suradnicima predstavnicima umreženih grupa roditelja. Također, procjene su dobivene i putem metode snježne grude, odnosno metodom uzorkovanja kojom se odabrao uski krug roditelja koji su uzorak širili prema određenim kriterijima. Roditelji su zaprimili IP adresu koja je bila poveznica na Google Form obrazac s upitnicima. Pokretanjem poveznice roditeljima je najprije bila objašnjena svrha istraživanja te predloženo nekoliko informacija o izmišljenim prijateljima (Prilog B). Također, bila je naglašena anonimnost te ukratko opisana pitanja koja se nalaze u upitnicima, dok je na kraju upitnika stajala zahvala roditeljima na sudjelovanju. Svi odgovori roditelja bili su pohranjivani u Excel bazu podataka, a po završetku istraživanja podaci iz Excel baze poslužili su za izradnju SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences* – IBM SPSS Statistics, Version 20) baze podataka za statističke izračune.

4. REZULTATI

4.1. Učestalost javljanja izmišljenih prijatelja i personificiranih objekata, dob javljanja izmišljenih prijatelja te neki pokazatelji interakcije s izmišljenim prijateljima

Kako bi se ispitala učestalost javljanja izmišljenih prijatelja i personificiranih objekata na uzorku djece predškolske i rane školske dobi, izračunati su postoci za obje varijable. U Tablici 5 prikazani su rezultati frekvencija izmišljenih prijatelja te personificiranih objekata, kao i frekvencije za podatak o broju prijatelja koje su djeca osmišljavala. Iz njih je vidljivo da je, od cjelokupnog uzorka, 108 djece (38.2%) imalo izmišljenog prijatelja, dok je personificiranih objekata imalo 129 djece (45.6%). Također, većina je djece (59.3%), od onih koja su imala izmišljene prijatelje, osmišljavalo samo jednog izmišljenog prijatelja, iako je velik broj djece imalo i dva ili više izmišljena prijatelja (40.7%).

Tablica 5. Frekvencije javljanja izmišljenih prijatelja, personificiranih objekata i frekvencije javljanja jednog te dva ili više izmišljena prijatelja

Varijable	Uzorak	N	Udio
Izmišljeni prijatelji	283	108	38.2%
Personificirani objekti	283	129	45.6%
Jedan izmišljeni prijatelj	108	64	59.3%
Dva ili više izmišljenih prijatelja	108	44	40.7%

Tablica 6 prikaz je izračuna broja djece koja su istovremeno imala personificirane objekte i izmišljene prijatelje, kao i broja one djece koja su imala samo izmišljene prijatelje, odnosno personificirane objekte. Iz tablice je vidljivo kako je 50% djece, koja su imala izmišljene prijatelje, tijekom djetinjstva imalo i personificirane objekte, dok 42.9% djece, koja su imala personificirane objekte, nikada nije osmislo izmišljenog prijatelja.

Tablica 6. Frekvencije javljanja izmišljenih prijatelja s obzirom na frekvencije javljanja personificiranih objekata kod djece

		Personificirani objekt		Ukupno/Udio
		<i>Ima</i>	<i>Nema</i>	
Izmišljeni prijatelj	<i>Ima</i>	54 (50%)	54 (50%)	108 (100%)
	<i>Nema</i>	75 (42.9%)	100 (57.1%)	175 (100%)
Ukupno		129	154	283

U Tablici 7 vidljive su frekvencije trajanja interakcije djece s njihovim izmišljenim prijateljima. Najveći postotak djece, odnosno trećina, sa svojim je izmišljenim prijateljem/ima stupalo u interakciju u periodu od mjesec dana do nekoliko mjeseci (33.3%), dok se nešto manji postotak djece sa svojim izmišljenim prijateljem/ima družilo više od godinu dana (31.5%).

Tablica 7. Frekvencije trajanja sveukupne interakcije s izmišljenim prijateljem/ima.

Trajanje druženja	N	Udio
Nekoliko dana do tjedan dana	15	13.9%
Od mjesec dana do nekoliko mjeseci	36	33.3%
Od 6 mjeseci do godinu dana	23	21.3%
Više od godinu dana	34	31.5%
<i>Ukupno</i>	108	100%

Tablica 8 prikazuje frekvencije čestine druženja djece sa svojim izmišljenim prijateljem/ima. Najveći postotak djece je sa svojim izmišljenim prijateljem/ima stupalo u interakciju nekoliko puta tjedno (59.3%), dok se najmanje, odnosno manje od jednom tjedno, sa svojim izmišljenim prijateljem/ima družilo 9.3% djece.

Tablica 8. Frekvencije druženja djece s izmišljenim prijateljem/ima.

Čestina druženja	N	Udio
Manje od jednom tjedno	10	9.3%
Nekoliko puta tjedno	64	59.3%
Više puta dnevno	34	31.5%
<i>Ukupno</i>	108	100%

Kako bi se ispitala prosječna dob javljanja izmišljenih prijatelja na uzorku od 108 djece koja su zamišljala svoje prijatelje, izračunate su prosječne vrijednosti za navedenu varijablu. Aritmetička sredina je iznosila 2.95, dok je standardna devijacija iznosila 0.82. Navedeno upućuje da je većina djece imala izmišljene prijatelje u dobi od oko 3 godine života. Najranija dob javljanja izmišljenih prijatelja u uzorku je bila 1 godina, dok je najkasnija dob javljanja bila 5 godina.

4.2. Karakteristike izmišljenih prijatelja

U svrhu utvrđivanja najčešćih karakteristika izmišljenih prijatelja, analizirana je dob, spol te uloge koje su izmišljeni prijatelji najčešće za djecu imali. Kako bi se ispitala najčešća dob izmišljenih prijatelja djece, izračunate su frekvencije pojedinih kategorija odgovora roditelja. Iz Tablice 9 vidljivo je da najveći postotak roditelja nije mogao procijeniti dob izmišljenih prijatelja svoje djece, dok je 31.5% roditelja procijenilo da je dob izmišljenih prijatelja podjednaka dobi njihove djece. Relativno je mali postotak roditelja procjenjivalo da je izmišljeni prijatelj stariji ili mlađi od njihovog djeteta.

Tablica 9. Podaci o frekvencijama odgovora roditelja na pitanje o dobi izmišljenog prijatelja djeteta.

Dob izmišljenog prijatelja	N	Udio
Podjednake kao dijete	34	31.5%
Mlađe	10	9.3%
Starije	12	11.1%
Ne mogu procijeniti	52	48.1%
<i>Ukupno</i>	108	100%

S obzirom na spol izmišljenih prijatelja, podaci pokazuju da je 65.7% izmišljenih prijatelja djece muškog spola, dok je preostalih 34.3% ženskog spola. Kako bi se ispitala podudarnost spola izmišljenih prijatelja i spola djece proveden je Pearson hi-kvadrat test (X^2). Rezultati upućuju na postojanje statistički značajne razlike između frekvencija javljanja muških i ženskih izmišljenih prijatelja kod djevojčica i dječaka ($X^2 = 21.64$, $df = 1$, $p < 0.01$). U Tablici 10 prikazane su frekvencije spola izmišljenih prijatelja djece u odnosu na spol djece,

iz kojih je vidljivo kako su dječaci najviše stvarali izmišljene prijatelje muškog spola, dok su djevojčice gotovo podjednako stvarale muške i ženske izmišljene prijatelje.

Tablica 10. Spol izmišljenih prijatelja s obzirom na spol djeteta

		Spol izmišljenih prijatelja		Ukupno
		Muški	Ženski	
Spol djeteta	Muški	40 (93%)	3 (7%)	43 (100%)
	Ženski	31 (47%)	34 (53%)	65 (100%)
Ukupno		71	37	108

Kako bi se definirale uloge izmišljenih prijatelja koje su roditelji opisivali, u obzir su se uzele procjene roditelja koji su dali odgovor na pitanje otvorenog tipa o opisu uloga izmišljenog/ih prijatelja. Od 108 roditelja djece koja su imala izmišljene prijatelje, 94 (87%) roditelja dalo je odgovor na pitanje o ulogama izmišljenih prijatelja, pri čemu se od navedenih 61% odgovora odnosilo na procjene za djevojčice, a preostalih 39% procjena na dječake. Radi lakše usporedbe po spolu, odgovori su se zatim svrstali u pet okvirnih kategorija uloga koje su dominirale u procjenama roditelja, odnosno prema najčešćim tipovima interakcije koju su djeca ostvarivala sa svojim izmišljenim prijateljima. Zastupljenost uloga kod dječaka i djevojčica vidljiva je u Tablici 11. Iz Tablice je vidljivo kako je za najveći postotak dječaka (45%) izmišljeni prijatelj predstavljao ulogu obogaćivanja igre i svakodnevice, dok je izmišljeni prijatelj djevojčicama najčešće označavo kompenzaciju za nedostajuće društvo (40%).

Tablica 11. Kategorije uloga izmišljenih prijatelja i njihove frekvencije te postoci javljanja s obzirom na spol djece

Uloge	Dječaci	Djevojčice	Ukupno
Izmišljeni prijatelj kao mentor	5 (14%) 41.7%	7 (12%) 58.3%	12(100%)
Kompenzacija za nedostajuće društvo	7 (19%) 23.3%	23 (40%) 76.7%	30(100%)
Izmišljeni prijatelj kao predmet brige i njege	4 (11%) 22.2%	14 (25%) 77.8%	18(100%)
Obogaćivanje igre i svakodnevice	16 (45%) 77.3%	5 (8%) 22.7%	22(100%)
Istraživanje različitih perspektiva	4 (11%) 25%	9 (15%) 75%	12(100%)
Ukupno	36 (100%)	58 (100%)	94

Razmatrajući značajnost razlika između pojedinih kategorija uloga izmišljenih prijatelja po spolu, Pearsonovim hi-kvadrat testom utvrđena je statistički značajna razlika između djevojčica i dječaka prema kategorijama uloga ($X^2 = 19.9$, $df = 4$, $p < 0.01$). S obzirom da su se promatrale spolne razlike između više kategorija uloga, računat je i Cramerov V koeficijent, čije se vrijednosti mogu kretati između 0 i 1. Analiza je dodatno utvrdila statistički značajne spolne razlike između pojedinih kategorija uloga (Cramoreov $V = 0.46$, $p < 0.01$). U Tablici 11 prikazane su i zastupljenosti dječaka i djevojčica po pojedinim ulogama, a iz kojih je vidljivo da se spolne razlike očituju u svim ulogama (npr. u ulozi kompenzacije za nedostajuće društvo, obogaćivanja igre i svakodnevice te ulozi izmišljenog prijatelja kao predmeta brige i njege), osim u ulozi prijatelja kao mentora.

4.3. Razlike u spolu, redu rođenja te broju stvarnih prijatelja, između grupe djece koja ima i grupe djece koja nema izmišljene prijatelje

Pearson hi-kvadrat testom ispitala su se frekvencije javljanja izmišljenih prijatelja kod djevojčica i dječaka. Dobivena je statistički značajna razlika između spola djece te statusa izmišljenih prijatelja ($X^2 = 8.39$, $df = 1$, $p < 0.01$), pri čemu su djevojčice češće stvarale izmišljene prijatelje od dječaka. Gotovo je polovica djevojčica te oko trećine dječaka u uzorku imalo izmišljene prijatelje. Analiza nije pronašla i statistički značajne spolne razlike u frekvencijama javljanja personificiranih objekata ($X^2 = 0.25$, $df = 1$, $p > 0.05$). Frekvencije javljanja izmišljenih prijatelja po spolu vidljive su u Tablici 12.

Tablica 12. Frekvencije javljanja izmišljenih prijatelja prema spolu djece

		Spol djeteta		Ukupno
		Muški	Ženski	
Status izmišljenih prijatelja	Ima	43 (39%)	64 (61%)	108 (100%)
	Nema	102 (58%)	73 (42%)	175 (100%)
Ukupno		145	138	108

U uzorku je veoma mali broj djece bilo trećerodeno ili mlađe (7.4%), dok je drugorođenih bilo 24%. S obzirom da je najveći broj djece bilo prvorodeno (68.6%), oni su činili jednu grupu, dok su drugu grupu činila drugorođena, trećerodena i mlađa djeca. Nakon grupiranja, prva se grupa sastojala od 194 prvorodne djece (68.6%), a druga od 89

drugorođene, trećerođene i mlađe djece (31.4%). Ponovno je računat Pearsonov hi-kvadrat kako bi se ispitala razlike u javljanju izmišljenih prijatelja s obzirom na red rođenja djece. Test je utvrdio kako ne postoji statistički značajna razlika u frekvencijama javljanja izmišljenih prijatelja između prve i druge grupe djece ($X^2 = 0.01$, $df = 1$, $p > 0.05$). U Tablici 13 vidljive su frekvencije javljanja izmišljenih prijatelja između prvorodne djece te grupe djece koja su kasnijerodena.

Tablica 13. Frekvencije javljanja izmišljenih prijatelja s obzirom na red rođenja djece

		Red rođenja		Ukupno
		<i>Prvorodeni</i>	<i>Kasnijerodeni</i>	
Status izmišljenih prijatelja	<i>Ima</i>	75 (39%)	33 (37%)	108
	<i>Nema</i>	119 (61%)	56 (63%)	175
Ukupno		194 (100%)	89 (100%)	283

U uzorku od 283 djece, roditelji su za 7 djece procijenili da imaju jednog stvarnog prijatelja (2.5%), 122 djece je imalo od 2 do 5 prijatelja (43.1%), 120 ih je imalo 6 i više (42.4%), dok za 34 djece roditelji nisu mogli procijeniti broj prijatelja (12%). Kako bi se dobio podatak o broju stvarnih prijatelja s obzirom na status izmišljenog/ih prijatelja, usporedba je rađena samo za onu djecu čiji su roditelji mogli procijeniti njihov broj prijatelja. S obzirom da je mali postotak djece imao jednog stvarnog prijatelja, navedena je skupina djece pripojena skupini koja je imala od 2 do 5 prijatelja. Stoga, usporedba je rađena između skupine djece koja je imala do 5 prijatelja i skupine koja je imala 6 ili više prijatelja. Analiza je utvrdila kako ne postoji statistički značajna razlika u frekvencijama javljanja izmišljenih prijatelja između prve i druge grupe djece ($X^2 = 3.55$, $df = 1$, $p > 0.05$). U Tablici 14 vidljive su i frekvencije javljanja izmišljenih prijatelja po pojedinim skupinama.

Tablica 14. Frekvencije javljanja izmišljenih prijatelja s obzirom na broj stvarnih prijatelja

		Broj stvarnih prijatelja		Ukupno
		<i>do 5</i>	<i>6 i više</i>	
Status izmišljenih prijatelja	<i>Ima</i>	58 (45%)	39 (33%)	97
	<i>Nema</i>	71 (55%)	81 (67%)	152
Ukupno		129 (100%)	120 (100%)	249

4.4. Razlike u dimenziji socijalne kompetentnosti između grupe djece koja ima izmišljene prijatelje i grupe koja nema izmišljene prijatelje odnosno personificirane objekte

Deskriptivni podaci za ispitivane varijable prikazani su Tablici 15. Kako bi se ispitala razlika u dimenziji socijalne kompetentnosti s obzirom na grupe djece podjeljene po statusu izmišljenog/ih prijatelja, uz kontrolu spola, provedene su dvosmjerne analize varijance.

Tablica 15. Deskriptivni podaci za dimenziju socijalne kompetentnosti s obzirom na grupu djece koja ima i grupu djece koja nema izmišljene prijatelje (IP)

Varijabla		Ima IP		Nema IP		Ukupno	
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Socijalna kompetentnost	<i>Dječaci</i>	140.51	24.90	135.21	22.32	136.78	23.16
	<i>Djevojčice</i>	139.74	24.92	143.38	22.54	141.67	23.67

Analiza nije pokazala značajne razlike u dimenziji socijalne kompetencije s obzirom na status izmišljenog/ih prijatelja i spol djece. Rezultati su pokazali da nije značajan glavni efekt spola ($F = 1.61$, $df = 1$, $p > 0.05$, partial $\eta^2 = 0.00$), statusa izmišljenog/ih prijatelja ($F = 0.08$, $df = 1$, $p > 0.05$, partial $\eta^2 = 0.00$), kao ni interakcija ($F = 2.35$, $df = 1$, $p > 0.05$, partial $\eta^2 = 0.00$).

Dvosmjernom analizom varijance nastojala se ispitati i razlika u dimenziji socijalne kompetentnosti s obzirom na djecu koja imaju ili nemaju personificirane objekte, no analiza nije utvrdila značajan efekt spola ($F = 3.13$, $df = 1$, $p > 0.05$, partial $\eta^2 = 0.01$), statusa personificiranih objekata ($F = 0.04$, $df = 1$, $p > 0.05$, partial $\eta^2 = 0.00$), kao ni efekt interakcije između navedenih varijabli ($F = 0.16$, $df = 1$, $p > 0.05$, partial $\eta^2 = 0.00$). Deskriptivni podaci za ispitivane varijable vidljivi su u Tablici 16.

Tablica 16. Deskriptivni podaci za dimenziju socijalne kompetentnosti s obzirom na grupu djece koja ima i grupu djece koja nema personificirane objekte (PO)

Varijabla		Ima PO		Nema PO		Ukupno	
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Socijalna kompetentnost	<i>Dječaci</i>	136.45	22.52	137.05	23.78	136.78	23.16
	<i>Djevojčice</i>	142.55	23.98	140.87	23.67	141.66	23.67

4.5. Razlike u zastupljenosti internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju između djece koja imaju i djece koja nemaju izmišljene prijatelje i personificirane objekte

Dvosmjernom analizom varijance ispitane su razlike u dimenzijama internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju između grupe djece koja ima i grupe djece koja nema izmišljene prijatelje, uz kontrolu varijable spol. Iz Tablice 18 vidljivi su deskriptivni podaci za ispitivane varijable.

Tablica 18. Deskriptivni podaci za dimenzije internalizirani problemi i eksternalizirani problemi s obzirom na grupu djece koja ima i grupu djece koja nema izmišljene prijatelje (IP)

Varijabla		Ima IP		Nema IP		Ukupno	
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Internalizirani problemi	<i>Dječaci</i>	18.58	7.69	19.18	7.49	18.88	7.53
	<i>Djevojčice</i>	23.03	9.86	19.57	7.93	21.30	9.02
Eksternalizirani problemi	<i>Dječaci</i>	22.65	9.48	25.82	9.77	24.88	9.76
	<i>Djevojčice</i>	22.17	9.64	21.08	7.80	21.59	8.70

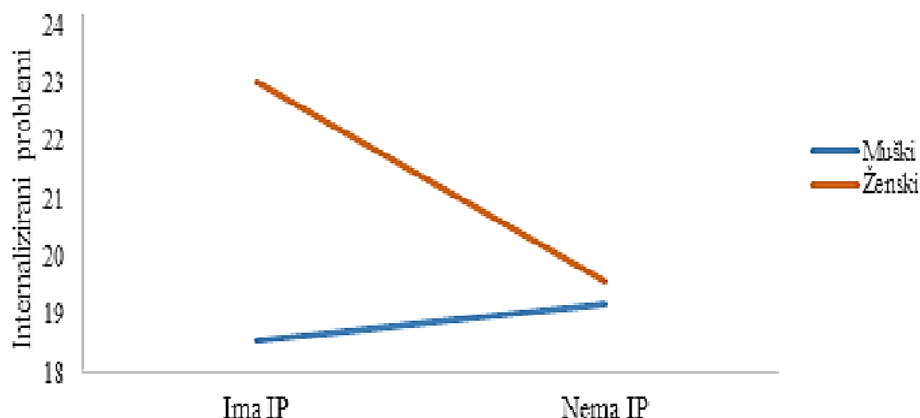
Rezultati analize pokazali su kako za internalizirane probleme u ponašanju postoji statistički značajan efekt spola ($F = 5.56$, $df = 1$, $p < 0.05$, partial $\eta^2 = 0.02$) i interakcije ($F = 3.92$, $df = 1$, $p < 0.05$, partial $\eta^2 = 0.01$), no ne postoji značajan efekt statusa izmišljenog/ih prijatelja ($F = 1.93$, $df = 1$, $p > 0.05$, partial $\eta^2 = 0.00$). U Tablici 18 je vidljivo kako su djevojčice imale viši rezultat na dimenziji internaliziranih problema ($M = 21.30$, $SD = 9.02$) od dječaka ($M = 18.88$, $SD = 7.53$)

Analiza varijance je za eksternalizirane probleme utvrdila značajan efekt spola ($F = 5.15$, $df = 1$, $p < 0.05$, partial $\eta^2 = 0.02$), pri čemu su dječaci imali viši rezultat ($M = 24.88$, $SD = 9.76$) od djevojčica ($M = 21.59$, $SD = 8.70$), no nije utvrdila značajne efekte statusa izmišljenog/ih prijatelja ($F = 0.82$, $df = 1$, $p > 0.05$, partial $\eta^2 = 0.00$) i interakcije ($F = 3.43$, $df = 1$, $p > 0.05$, partial $\eta^2 = 0.01$).

Na Slici 1 prikazana je interakcija između statusa izmišljenog/ih prijatelja i internaliziranih problema s obzirom na spol djece.

Slika 1. Odnos statusa izmišljenog/ih prijatelja (IP) i internaliziranih problema s obzirom na spol djece

Na slici je vidljivo kako djevojčice, koje imaju izmišljene prijatelje, imaju i značajno više internaliziranih problema ($M = 23.03$, $SD = 9.86$) u odnosu na djevojčice koje nemaju izmišljene prijatelje ($M = 19.57$, $SD = 7.93$). Kod dječaka koji imaju ili nemaju izmišljene prijatelje ne postoji značajna razlika u javljanju internaliziranih problema.

Isto tako, analizom varijance nastojalo se ispitati postojanje razlika u dimenzijama internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju s obzirom na status personificiranih objekata. Tablica 20 prikazuje deskriptivne podatke za navedene varijable.

Tablica 20. Deskriptivni podaci za dimenzije internaliziranih problema i eksternaliziranih problema s obzirom na grupu djece koja ima i grupu djece koja nema personificirane objekte (PO).

Varijabla		Ima PO		Nema PO		Ukupno	
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Internalizirani problemi	<i>Dječaci</i>	18.95	6.98	19.05	7.98	19.0	7.53
	<i>Djevojčice</i>	21.83	8.94	20.64	9.11	21.20	9.02
Eksternalizirani problemi	<i>Dječaci</i>	24.42	9.58	25.25	9.96	24.88	9.76
	<i>Djevojčice</i>	20.37	8.14	22.68	9.09	21.59	8.70

Analiza varijance za internalizirane probleme utvrdila je statistički značajan efekt spola ($F = 5.07$, $df = 1$, $p < 0.05$, $\text{partial } \eta^2 = 0.02$), gdje su djevojčice imale značajno više internaliziranih problema ($M = 21.20$, $SD = 9.02$) od dječaka ($M = 19.0$, $SD = 7.53$), no nije pokazala i značajan efekt statusa personificiranih objekata ($F = 0.3$, $df = 1$, $p > 0.05$, $\text{partial } \eta^2 = 0.00$) i interakcije ($F = 0.41$, $df = 1$, $p > 0.05$, $\text{partial } \eta^2 = 0.00$).

Isto tako, analiza je za dimenziju eksternaliziranih problema pokazala statistički značajan efekt spola ($F = 8.95$, $df = 1$, $p < 0.01$, $\text{partial } \eta^2 = 0.03$), gdje su dječaci ($M = 24.88$, $SD = 9.76$) imali značajno viši rezultat od djevojčica ($M = 21.59$, $SD = 8.70$), dok se efekti statusa personificiranih objekata ($F = 2.01$, $df = 1$, $p > 0.05$, $\text{partial } \eta^2 = 0.00$) i interakcije ($F = 0.45$, $df = 1$, $p > 0.05$, $\text{partial } \eta^2 = 0.00$) nisu pokazali značajnima.

5. DISKUSIJA

5.1. Učestalost javljanja izmišljenih prijatelja i personificiranih objekata, dob javljanja izmišljenih prijatelja te neki pokazatelji interakcije s izmišljenim prijateljima

Rezultati analize pokazali su kako je nešto više od trećine cjelokupnog uzorka djece imalo izmišljene prijatelje tijekom djetinjstva. Ovakvi nalazi idu u prilog brojnim istraživanjima koja su utvrdila da svako treće dijete osmisli izmišljenog prijatelja, te da s njim ostvaruje interakciju tijekom određenog perioda djetinjstva (Bouldin i Pratt, 1999; Taylor i Mannering, 2007; Taylor i sur., 2004). Hipoteza istraživanja predviđala je da je najmanje 20% djece imalo izmišljenog prijatelja, a potvrđena je rezultatima koji navedeni fenomen opisuju kao mnogo češćim na populaciji hrvatske djece. Uz to, izmišljeni su prijatelji u istraživanju bili definicijom odvojeni od personificiranih objekata, čime se s još većom sigurnošću može reći da je svako treće dijete u uzorku imalo drugima nevidljivog prijatelja kojeg je dijete tretiralo kao stvarnog.

Nadalje, većina je djece u uzorku osmišljavala samo jednog prijatelja, iako su neki autori pokazali kako djeca uglavnom osmišljavaju više od jednog prijatelja (Gleason i sur., 2000), a ponekad zamišljaju i cijele obitelji (Svendsen, 1934). Jedna od često navođenih uloga izmišljenih prijatelja u ovom istraživanju bila je zamjena za nedostajuće društvo ili člana obitelji, a najčešći period trajanja interakcije s izmišljenim prijateljem bio svega mjesec dana do nekoliko mjeseci. Prema tome, može se pretpostaviti kako je izmišljeni prijatelj kod djece bio aktualan tijekom vremena kada djeca nisu bila u mogućnosti ostvarivati interakciju s drugima. No, s obzirom da su djeca imala i određen broj stvarnih prijatelja, djeca nisu imala potrebu zamišljati više likova koji bi im predstavljali prijatelje, već su i s jednim ostvarivali zadovoljavajuću interakciju. Primjerice, jedna je majka četverogodišnje djevojčice navela: *Izmišljeni se prijatelj pojavio za vrijeme Lenine ljetne pauze vrtića. Vidjelo se da joj je jako nedostajalo društvo.* Slično tome, majka je jedne desetogodišnje djevojčice opisala: *Moja je kći kao mala bila jedinica u okruženju bez djece, stoga joj je njezin izmišljeni prijatelj bio, jednostavno, prijatelj. Nestao je kad je krenula u vrtić s 4 godine.*

Isto tako, rezultati su pokazali kako je prosječna dob javljanja izmišljenih prijatelja bila oko 3 godine, čime se potvrdila i hipoteza o njihovoj najčešćoj dobi javljanja. Navedenu su dob javljanja ustanovili i Taylor i sur. (2004), provodeći intervjue s roditeljima i djecom u razmaku od nekoliko godina. Za to vrijeme dijete se počinje rapidno razvijati u emocionalnom, kognitivnom i socijalnom smislu, pri čemu raste i potreba za interakcijama s okolinom. Osim što mogu pružiti podršku i ohrabrivati dijete, izmišljeni prijatelji mogu biti

zamjena za djetetove želje ili potrebe. Primjerice, majka osmogodišnjeg dječaka opisala je: *Sin Niko se često igrao sa svojim izmišljenim mlađim bratom Andrijelom. Razgovarao je s njim, igrao se i posvuda je odlazio s njim. Često bi ga pratio na putu do vrtića te bi ga u automobilu Andrijel ponovno dočekao da zajedno odu kući. Kada se rodila mlađa sestra, nismo više ništa čuli o Andrijelu, a sin ga se više ne sjeća.*

Premda je velik broj djece osmišljavao prijatelje, još se češće u uzorku javljao personificirani objekt. Od cjelokupnog broja djece s personificiranim objektima, polovica je djece s izmišljenim prijateljima tijekom djetinjstva imalo i personificirni objekt. Iako se i u drugim istraživanjima personificirani objekti mogu češće pronaći od izmišljenih prijatelja (Gleason i sur., 2000), navedeno može imati nekoliko objašnjenja. Prvo, u istraživanju su korištene procjene roditelja, koji su kod starije djece morali svoje procjene temeljiti na sjećanju. S obzirom da su personificirani objekti vidljivi predmeti, vjerojatnije je da će roditelj opaziti djetetovu interakciju s vidljivim predmetom negoli sa imaginarnim entitetom. Stoga, veći postotak javljanja personificiranih objekata od izmišljenih prijatelja može biti rezultat većoj vjerojatnosti opažanja od strane roditelja. Drugo, personificirani objekti mogu predstavljati tranzicijske objekte (Winnicott, 1953), pri čemu dijete može određen predmet asocirati sa objektom privrženosti u trenucima kada ovaj nije prisutan. Premda su istraživači u tranzicijske objekte svrstavali i izmišljene prijatelje (Benson i Pryor, 1973), dijete s personificiranim objektom ostvaruje vezu drugačiju od one s izmišljenim prijateljem. Dok personificirani objekt može predstavljati vezu roditelj-dijete, gdje je dijete roditelj, a personificirani objekt predstavlja dijete o kojem se treba brinuti, izmišljeni prijatelj će vjerojatnije služiti svrsi kompenzacije za društvo.

5.2. Karakteristike izmišljenih prijatelja

Iako velik broj roditelja nije mogao procijeniti dob izmišljenog prijatelja svoje djece, 31% roditelja djece s izmišljenim prijateljem procijenilo je kako je prijatelj bio podjednake dobi kao i njihovo dijete. Premda se ovi rezultati mogu promatrati kroz objašnjenje kako dob u ovom istraživanju nije bila istaknuta karakteristika izmišljenih prijatelja, postotak koji govori kako djeca osmišljavaju prijatelje slične njihovoj dobi nije zanemariv. Navedeno djelomično odlazi u prilog i istraživanjima koja su utvrdila kako je većina izmišljenih prijatelja podjednake dobi ili nešto starije od djece koja ih osmišljavaju (Gleason, 2002; Papastathopoulos i Kugiumutzakis, 2007). Činjenica da djeca često osmišljavaju prijatelja dobi slične njihovoj na tragu je objašnjenju da su izmišljeni prijatelji projekcija određenih

djetetovih karakteristika. Osim što time može nadomjestiti nedostajuću interakciju, dijete s prijateljem slične dobi vjerojatnije ostvaruje i veću povezanost te osjećaj razumijevanja (Majors, 2013).

Ovo je istraživanje djelomično potvrdilo hipotezu o spolu izmišljenih prijatelja, pri čemu su dječaci stvarali izmišljene prijatelje muškog spola, dok su djevojčice podjednako zamišljale i muškog i ženskog prijatelja. Navedeno govori u prilog istraživanjima koja su pokazala da je dječaka igra s izmišljenim prijateljima nešto drugačija od one u djevojčica, gdje dječaci češće sa svojim izmišljenim prijateljem proživljavaju razne avanture te osmišljavaju razne scenarije igara (Carlson i Taylor, 2005). Pritom, dječaci češće kroz svoje izmišljene prijatelje oživljavaju razne akcijske likove, a velika većina njih upravo je muškog spola. Osim toga, rezultati još više podupiru objašnjenje da se sličnošću stvara veća povezanost između djeteta i njegova izmišljenog prijatelja, što je u skladu s nalazima drugih autora (Hoff, 2005; Majors, 2013).

Općenito, djeca imaju tendenciju stvarati istospolne izmišljene prijatelje, što je ovim istraživanjem potvrđeno na uzorku dječaka. Ipak, u nekim je istraživanjima postojala tendencija kod djevojčica da stvaraju i muške prijatelje podjednako kao i ženske (Carlson i Taylor, 2005), što je pronađeno i u ovom istraživanju. Djevojčice, za razliku od dječaka, više žele pomagati i njegovati svog izmišljenog prijatelja, zbog čega je moguće da stvaraju lika koji je svojim karakteristikama odvojen entitet te za kojeg se mogu brinuti, neovisno o spolu. Isto tako, rezultati ovog istraživanja idu u prilog rodnom tipiziranju, odnosno procesu kojim se u djece razvijaju uloge koje su prikladne s obzirom na njihovu kulturu. Putem socijalizacije, dječaci i djevojčice uče koja se ponašanja smatraju prihvatljivima s obzirom na spol kojem pripadaju, a istraživanja govore kako su upravo dječaci više rodno tipizirani (Berk, 2008). Roditelji će češće sankcionirati ponašanje kada dječaci u igri posežu za lutkama, nego kada djevojčice posegnu za igračkama automobila, traktora i slično. Djevojčicama je, prema tome, više dopušteno biranje i muških uloga, čime se mogu objasniti rezultati ovog istraživanja.

Govoreći o spolnim razlikama u ulogama, ovo je istraživanje potvrdilo i postojanje razlika između uloga koje su izmišljeni prijatelji imali u odnosu na spol djece. Iako su autori u svojim istraživanjima često razmatrali različite uloge izmišljenih prijatelja (Hoff, 2005; Majors, 2013), u ovom su istraživanju uloge izmišljenih prijatelja bile podijeljene u kategorije. Kategorije su osmišljene s obzirom na čestinu uloge koja se javljala u procjenama roditelja, odnosno prema najčešćim tipovima interakcija koji su bile prisutni između djece i njihovih izmišljenih prijatelja. Sukladno tome, kroz odgovore roditelja naziralo se 5 okvirnih

kategorija uloga: izmišljeni prijatelj kao mentor, kompenzacija za nedostajuće društvo, izmišljeni prijatelj kao predmet brige i njege, obogaćivanje igre i svakodnevice te istraživanje različitih perspektiva.

Prva se kategorija odnosila na ulogu usmjeravanja djetetovih reakcija u konfliktnim situacijama, odnosno pružanje pomoći i podrške u nesigurnim i teškim situacijama. To odlazi u prilog istraživanjima koja su izmišljene prijatelje opisivala kroz pomagačku ulogu u prevladavanju raznih poteškoća (Benson i Pryor, 1973; Sawa i sur., 2004). Primjerice, roditelji su često navodili kako izmišljeni prijatelj tješi dijete kada je tužno, ohrabruje ga kada ga je strah te usmjerava njegovo ponašanje. *Izmišljeni joj prijatelj daje hrabrost i sigurnost kada mora otići na terapiju ili operaciju. Osim što si međusobno daju podršku, često nasmijavaju osoblje bolnice.* Na tragu toga, djeca su, u odgovorima roditelja, često svojeg izmišljenog prijatelja koristila kao opravdanje za svoje neadekvatno ponašanje. S obzirom da je djetetov prijatelj u ovom slučaju bio podrška, dijete bi često imalo izliku da ga je njegov prijatelj naveo na neko ponašanje. *Izmišljeni je prijatelj mog sina bio prilično nestašan. Svaki put kada bi sin nešto "ufitljio", odmah bi se pozvao na svoga prijatelja Tandila. Rekao bi kako on nije bio ni blizu te kako je za sve kriv Tandil.*

Zanimljivo, autori objašnjavaju spolne razlike u mehanizmima suočavanja sa strahom, vidljivima baš iz interakcije djece s njihovim izmišljenim prijateljem (Sawa i sur., 2004). Dok dječaci kroz izmišljenog prijatelja utjelovljuju scenarij u kojem pobjeđuju strah, djevojčice projiciraju strah na svog izmišljenog prijatelja, kojeg potom treba smirivati. *Kći je sa 4 godine boravila u bolnici 10-ak dana, a njezin je izmišljeni prijatelj bio s njom cijelo vrijeme. Kada se vratila kući, pričala je što je sve njezin prijatelj u bolnici proživljavao te kako ga je ona smirivala i ohrabrivala. Razmišljala je kako je sve što je ona doživjela zapravo iskustvo njezinog izmišljenog prijatelja, navela je majka sedmogodišnje djevojčice.*

Druga i treća kategorija uloga, kompenzacija za nedostajuće društvo te izmišljeni prijatelj kao predmet brige i njege, uglavnom su dominirale kod djevojčica. Još je Svendsen (1934) objašnjavala kako izmišljeni prijatelji mogu služiti svrsi nadomještanja nedostajućih socijalnih interakcija, a u uzorku ovog istraživanja upravo su djevojčice imale veću potrebu stvaranja izmišljenog prijatelja koji bi im zamijenio stvarnog prijatelja. Djevojčice su ponajviše zamjenjivale nedostajuće prijatelje/ice, braću/sestre ili druge članove obitelji, kućne ljubimce i ostale likove s kojima su htjele stupiti u interakciju. *Kći je kao mala bila jedinica u obitelji, u mjestu gdje nije bilo puno djece slične njenoj dobi. Kada se njezina izmišljena prijateljica pojavila, vidjeli smo da je s njom uglavnom razgovarala o događajima koje je proživjela ili su se zajedno igrale. O njoj nam je uvijek pričala kao da joj je prijateljica iz*

susjedstva. Premda su neki autori raspravljali kako je uloga izmišljenih prijatelja najčešće kompenzacija za društvo (Honeycutt i sur., 2011), a na tragu su toga i rezultati ovog istraživanja, dobiveno je da je velik broj djevojčica prema prijatelju projicirao i potrebu za pružanjem fizičke i emotivne sigurnosti te brige i njege. *Prema izmišljenom prijatelju glumila je majku, hranila ga, vodila ga u wc, stavljala ga spavati, a čak ga je i kudila kad ju nije slušao*, objasnila je majka osmogodišnje djevojčice. Osim navedenog, frekventni su bili i sljedeći odgovori: *Pokazivala joj je kako se peru zubi; Glumila je da mu je majka; Izmišljeni su prijatelji bili njena mala djeca te Kći je imala izmišljenu malu bebu kao prijateljicu o kojoj se brinula*. Opisano uvelike potvrđuje nalaze istraživanja brojnih autora (Carlson i Taylor, 2005; Giménez- Dasí i sur., 2014; Honeycutt i sur., 2011; Trionfi i Reese, 2009) koji su demonstrirali kako se djevojčice češće upuštaju u interakciju okarakteriziranu djetetovim "uvježbavanjem" roditeljskih ponašanja nad izmišljenim prijateljem koji zahtjeva posebnu pažnju.

Izmišljeni je prijatelj za dječake najčešće predstavljao ulogu obogaćivanja svakodnevice, a ponajviše igre. Drugim riječima, sa svojim izmišljenim prijateljima najviše su provodili vrijeme igrajući se raznih igara, osmišljavajući razne kreativne scenarije (reprodukcija animiranih filmova) te prepričavajući izmišljene pustolovine koje bi voljeli doživjeti ili koje je izmišljeni prijatelj proživljavao. Pritom, izmišljeni je prijatelj često preuzimao formu superjunaka ili imao određene moći. Za svojeg petogodišnjeg sina, majka je opisala: *To je bio prijatelj Spidy koji je letio i prolazio kroz zidove. Navečer sin bi ga pozvao da doleti i priča mu o zemlji u kojoj živi*. Isto tako, izmišljeni su prijatelji za dječake često bili u formi čudnovatih bića, poput ovih u primjeru 4 i pol-godišnjeg dječaka: *Sin je imao prijatelje vilenjake, a često su bila i neka bića koja su inače nestvarna. Tijekom igre odigravale su se scene kakvih u životu baš nema, poput dvorca i slično*. U nekim se istraživanjima navedena uloga opisuje kao impersonacija poznatih likova, koja je specifičnija imaginaciji dječaka nego djevojčica (Carlson i Talyor, 2005).

Kada je dijete osmišljavalo prijatelja u svrhu istraživanja različitih perspektiva, tada je taj prijatelj najčešće imao drugačije karakteristike od samog djeteta. Primjerice, kada je izmišljeni prijatelj prema dobi bio mnogo stariji od djeteta, dijete je tako istraživalo i uvježbavalo različite vrste interakcije (igra, razgovor). *Postojao je izmišljeni djed koji joj je čuvao kućne ljubimce. S njim je razgovarala o tome što sve mora raditi da bi psi bili zadovoljni*. Ovim putem djeca su mogla uvježbavati i razne vještine, kao i istraživati vlastitu kreativnost. *S prijateljem je razgovarala na tajnom jeziku, a često su se igrali tako da joj je prijatelj pokazivo kako da nešto napravi (plesanje, crtanje)*.

Iz svega opisanog vidljivo je da, iako je kod izmišljenih prijatelja široko prisutna uloga kompenzacije nedostatnih elemenata, izmišljeni prijatelji nedvojbeno mogu pružati kontekst tijekom kojeg dijete uvježbava socijalizaciju i zauzimanje perspektive, a pritom i upoznaje samog sebe.

5.3. Razlike u spolu, redu rođenja te broju stvarnih prijatelja, između grupe djece koja ima i grupe djece koja nema izmišljene prijatelje

Iako literatura govori kako prvorodena te djeca jedinci češće imaju izmišljene prijatelje od druge djece (Bouldin i Pratt, 1999, Gleason i sur., 2000), ovo istraživanje nije potvrdilo takve nalaze. Ipak, spomenute je rezultate moguće objasniti nedostatnom informacijom o vremenu rođenja braće/sestara one djece koja su imala izmišljene prijatelje. Upitnik je od roditelja tražio informaciju o dobi djeteta kada se izmišljeni prijatelj pojavio, kao i informaciju o tome ima li dijete braće/sestara, odnosno koje je po redoslijedu rođenja. Međutim, upitnik nije tražio informaciju o tome je li dijete bilo jedinac u trenutku javljanja izmišljenog prijatelja. Stoga, razlika je promatrana za prvođenu djecu i djecu koja su kasnijerodena, što nije pokazalo značajna odstupanja među grupama.

Bez obzira na podjednaku zastupljenost izmišljenih prijatelja među navedenim grupama, postoji vjerojatnost da su i drugi faktori utjecali na rezultat. Primjerice, moguće je da su neka kasnijerodena djeca bila starosno udaljenija, odnosno značajno mlađa od starijih sestara/braće, dovoljno da kod njih stvori potrebu za druženjem s članom obitelji slične dobi, kako i pronalaze neki autori (Svendsen, 1934). Sukladno tome, na kasnijerodeno dijete, koje je stvorilo izmišljenog prijatelja te koje ima sestru/brata mnogo stariju/eg od njega samog, možemo gledati kao na dijete kojem nedostaje interakcije s dobno sličnim osobama. U takvim se situacijama izmišljeni prijatelj može javiti kao kompenzatorni mehanizam. *Iako je kći imala stariju sestru, zamišljala je prijateljicu koja je zapravo bila njena sestra. Primjetila sam da je u nekoliko navrata mlađa kćer, zajedno sa svojom imaginarnom sestrom, ogovarala stariju sestru* (majka petogodišnje djevojčice).

Isto tako, mogući razlog nepostojanja razlike među grupama može ležati i u objašnjenju Hoycutt i sur. (2011), koji opisuju kako su na njihovom uzorku djeca radije osmišljavala prijatelje kada su imala braću ili sestre, stvarajući si tako mogućnosti uvježbavanja razgovora i zauzimanja perspektive drugoga, a koje su kasnije prenosili na odnos s braćom/sestrama.

Što se tiče spolnih razlika u javljanju izmišljenih prijatelja, potvrđena je hipoteza da će izmišljene prijatelje češće stvarati djevojčice. Ovakvi rezultati odlaze u prilog brojnim

istraživanjima koja su dokazala spolne razlike u smjeru češćeg javljanja fenomena kod djevojčica (Carlson i Taylor, 2005; Gleason, 2004b; Hoff, 2005; Svendsen, 1934; Taylor i Carlson, 1997; Taylor i sur., 2004). Prema Carlson i Taylor (2005), spomenute razlike mogu nastajati zbog različitih vrsta igara pretvaranja koje djeca preferiraju, a ne zbog količine vremena provedene u samoj igri. Autori pronalaze da dječaci češće osmisle lika koji je impersonacija akcijskog junaka, pri čemu ga roditelji rijeđe registriraju kao izmišljenog prijatelja. Slično pronalaze i Ames i Learned (1946), objašnjavajući kako dječaci više preferiraju ovakvu vrstu igre, dok će djevojčice češće osmisliti lik s jedinstvenim karakteristikama, gdje će ga i roditelji češće registrirati kao izmišljenog prijatelja. Kod personificiranih objekata nisu pronađene spolne razlike, no navedeni fenomen nema ni teorijsku osnovu koja bi govorila tome u prilog. Personificirani objekti i sami nisu vezani uz određeni spol, s obzirom da se vrlo često odnose na stvari poput deke, jastuka ili igračke.

Prema broju stvarnih prijatelja koje su djeca imala, hipoteza da će djeca s izmišljenim prijateljima imati podjednak broj stvarnih prijatelja od grupe djece koja nikada nisu zamišljala prijatelje je potvrđena. Djeca koja su zamišljala prijatelje imala su gotovo podjednak broj stvarnih prijatelja kao i djeca koja nisu imala izmišljene prijatelje. Navedeni su rezultat pronašli i Manosevitz i sur. (1973), objasnivši kako se u istraživanju pojavnost izmišljenih prijatelja nije vezivala uz broj članova obitelji, kućnih ljubimaca, stvarnih prijatelja te vremenom koje je dijete provodilo igrajući se sa svojim stvarnim prijateljima. I drugi su autori pronašli da djeca s izmišljenim prijateljima nemaju povećanu potrebu za socijalnim interakcijama, već da izmišljene prijatelje stvaraju iz razloga što im druženje s njima predstavlja dodatan užitak (Gleason i sur., 2000). Također, neki dokazi upućuju da su djeca s izmišljenim prijateljima podjednako prihvaćena od strane vršnjaka kao i djeca bez izmišljenih prijatelja (Gleason, 2004b).

Ipak, rezultati brojnih istraživanja govore kako se većina izmišljenih prijatelja napušta kada stvarni prijatelji postanu dostupni (Gleason i sur., 2000; Manosevitz i sur., 1973; Svendsen i sur., 1934; Taylor, 2004). Na tragu toga, djeca su u ovom uzorku izmišljene prijatelje mogla zamišljati i tijekom kraćih perioda kada im je nedostajalo druženje sa stvarnim prijateljima, poput primjera djevojčice Lene. No, rezultati koji pokazuju gotovo podjednaku zastupljenost stvarnih prijatelja u objema skupinama dodatno naglašavaju kako izmišljeni prijatelji nisu služili samo svrsi nadomještanja nedostajućih socijalnih interakcija.

Također, pitanje je i vremenskog okvira na koji su se procjene odnosile. S obzirom da su u istraživanju sudjelovali i roditelji djece rane školske dobi, neke su se procjene odnosile na prošlo, a neke na sadašnje vrijeme. Primjerice, odgovori o izmišljenom prijatelju djeteta

odnosili su se na ranije djetinjstvo tijekom kojeg je prijatelj osmišljen, dok su procjene za broj stvarnih prijatelja ukazivale sadašnje stanje. Stoga, vrijeme trajanja interakcije izmišljenog prijatelja s djetetom se kod pojedine djece vjerojatno nije preklapalo sa vremenom kada je dijete imalo navedeni broj stvarnih prijatelja.

5.4. Razlike u dimenziji socijalne kompetentnosti između grupe djece koja ima izmišljene prijatelje i grupe koja nema izmišljene prijatelje odnosno personificirane objekte

Analiza rezultata nije pokazala da djeca koja imaju izmišljene prijatelje ili personificirane objekte imaju i bolju socijalnu kompetenciju od ostale djece. Iako početna hipoteza nije potvrđena, nalazi istraživanja ukazuju da djeca s izmišljenim prijateljima imaju vještine socijalne kompetencije gotovo podjednako razvijene kao i djeca bez izmišljenih prijatelja. Premda se socijalna kompetencija u ovom istraživanju nije pokazala ovisnom o spolnim razlikama, neke preliminarne analize ukazuju kako djeca koja su zamišljala samo jednog prijatelja imaju višu socijalnu kompetenciju od one djece koja zamišljaju više prijatelja.

Postoji velik broj dokaza koji upućuje da se izmišljeni prijatelji češće javljaju kod one djece koja imaju razvijenije socio-kognitivne aspekte funkcioniranja (Bouldin i sur., 2002; Roby i Kidd, 2008). Međutim, značajan je i broj dokaza koji upućuje da djeca putem izmišljenih prijatelja nadomještaju nezadovoljene potrebe za vršnjačkim interakcijama (Ames i Learned, 1941; Gleason, 2004b).

Ipak, ovo je istraživanje pokazalo kako izmišljeni prijatelji ne uvjetuju lošijoj, ali ni boljoj socijalnoj kompetentnosti, što potvrđuje nalaze nekih autora koji izmišljene prijatelje nisu povezivali s boljim, odnosno lošijim razvojnim ishodima (Gleason i sur., 2000). Drugim riječima, umjesto da su izmišljeni prijatelji rezultat smanjene kompetentnosti djeteta da sudjeluje u socijalnim interakcijama, oni mogu biti i prilika za uvježbavanje vršnjačke interakcije i povećavanje vlastite socijalne kompetencije (Taylor i Carlson, 1997). Tome u prilog ide i nalaz ovog istraživanja koji govori o podjednakom broju stvarnih prijatelja između grupe djece sa i bez izmišljenih prijatelja. Dakle, iako izmišljeni prijatelj neće naročito unaprijediti djetetovu socijalnu kompetenciju, neće ju niti narušiti.

Međutim, zanimljivi su preliminarni rezultati, koji ukazuju da između skupina djece koja su zamišljala samo jednog, odnosno dva i više izmišljena prijatelja, djeca sa samo jednim izmišljenim prijateljem imala su bolju socijalnu kompetenciju od druge grupe djece. Navedeno se može povezati i s prethodno dobivenim nalazom ovog istraživanja da će većina

djece osmisлити samo jednog izmišljenog prijatelja, no da će on ipak služiti svrsi unaprijeđivanja socijalne kompetencije. Dakle, s jednim će izmišljenim prijateljem dijete imati mogućnosti uvježbavanja raznih socijalnih situacija, koje će mu pomoći u efikasnijem sudjelovanju u interakciji s drugima (Connolly i Doyle, 1984). Carlson i Taylor (2005) opisuju kako dijete može stvoriti kompetentnog izmišljenog prijatelja koji će djetetu biti odraz ego ideala s kojim se može identificirati. Osim unaprijeđivanja socijalne kompetencije kroz vježbu i učenje tijekom interakcija, izmišljeni prijatelj tada djetetu može predstavljati jedan oblik selfa kojeg dijete istražuje (primjerice, prijatelj koji mnogo priča ili ima razne moći). Također, Gleason (2004b) opisuje kako bi djetetov odnos sa svojim izmišljenim prijateljem mogao biti zrcalni odraz u kasnijim vršnjačkim interakcijama, zbog čega se izmišljeni prijatelj može promatrati kroz okvir razvojne prednosti. U ovakvom slučaju, djetetov se odnos s njegovim imaginarnim svijetom treba poticati, jer naveden odnos može imati pozitivan utjecaj na njegov socio-kognitivni razvoj.

Za personificirane objekte nema specifičnih dokaza da sudjeluju u razvitku socijalne kompetencije. Ovo je istraživanje potvrdilo hipotezu da se djeca s personificiranim objektima neće razlikovati u dimenziji socijalne kompetentnosti od djece bez personificiranih objekata. S obzirom da neki autori polemiziraju kako bi personificirani objekti djetetu mogli služiti drugačijoj svrsi nego izmišljeni prijatelji (Ames i Learned, 1946; Gleason i sur., 2000), dogledna bi se istraživanja trebala pomnije usmjeriti na djetetovu vezu s personificiranim objektima te na moguće implikacije na razvoj djeteta.

5.5. Razlike u zastupljenosti internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju između djece koja imaju i djece koja nemaju izmišljene prijatelje i personificirane objekte

Statističkom analizom pronađene su značajne grupne razlike u javljanju internaliziranih problema u ponašanju između dječaka i djevojčica, pri čemu su roditelji djevojčica procjenjivali veću prisutnost internaliziranih problema. Premda glavni efekt izmišljenih prijatelja nije bio značja, dodatna je analiza utvrdila značajan efekt interakcije, gdje su djevojčice s izmišljenim prijateljima, za razliku od djevojčica bez izmišljenih prijatelja, ali i dječaka iz obiju skupina, imale značajno više internaliziranih problema.

U osnovi, nalazi ovog istraživanja odlaze u prilog istraživanjima koja potvrđuju spolne razlike u ispoljavanju problemskih ponašanja. Prema Eisenberg i sur. (2001), roditelji procjenjuju veći rezultat na internaliziranim problemima za djevojčice, dok dječaci češće

imaju više eksternaliziranih problema u ponašanju. Premda kontrola spola opovrgava postojanje efekta izmišljenih prijatelja na internalizirane probleme u ponašanju, pokazalo se kako upravo djevojčice s izmišljenim prijateljima imaju više internaliziranih problema. Navedeno odlazi u prilog ranijim istraživanjima koja su izmišljene prijatelje povezivala sa neprilagodbom na okolinu (Ames i Learned, 1946; Svendsen, 1934). Majors (2013) pronalazi kako je interakcija djece s njihovim izmišljenim prijateljima ponekad bila povezana s nekim događajima ili problemskim situacijama u njihovim životima, te da im je izmišljeni prijatelj tada pomogao u izražavanju osjećaja i istraživanju osobnih problema, što im je u konačnici donosilo olakšanje. S obzirom da se internalizirani problemi odnose na socijalnu povučенost, anksioznost, depresiju i negativno raspoloženje djeteta, postoji mogućnost da izmišljeni prijatelj predstavlja mehanizam suočavanja s negativnim emocijama i problemima iz djetetove neposredne okoline. Ukoliko se dijete ne uspije prilagoditi socijalnom okruženju, izmišljeni prijatelj može djetetu pružiti osjećaj sigurnosti i prihvatanja te stvoriti osoban prostor u kojem se dijete može slobodno izraziti.

Kod eksternaliziranih problema ne postoji utjecaj izmišljenih prijatelja, iako je dobiveno da dječaci u većoj mjeri izražavaju eksternalizirane probleme od djevojčica. Bonger i sur. (2004) također pronalaze da dječaci imaju više eksternaliziranih problema, što se često objašnjava još nerazvijenom sposobnošću regulacije emocija ljutnje i frustracije, odnosno smanjenom sposobnošću inhibiranja društveno neprihvatljivog ponašanja karakterističnoj djeci te dobi (Eisenberg i sur., 2001).

S obzirom da je malo dostupne literature koja je ispitivala odnos izmišljenih prijatelja i problema u ponašanju, ovo istraživanje pruža jedinstve uvid u taj odnos te govori kako izmišljeni prijatelji nisu povezani s neadekvatnim izražavanjem ljutnje ili agresivnosti. Većina istraživača ovog područja naglašava kako je probleme u ponašanju potrebno promatrati kroz okvire razvojnih promjena (Bongers i sur., 2004; Mesman i Koot, 2000; Wenar, 2003), no izmišljeni prijatelji ne predstavljaju značajan faktor za aspekt eksternaliziranih problema u ponašanju.

Potvrđena je hipoteza o nepostojanju razlika u internaliziranim i eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na prisustvo personificiranih objekata kod djece. Dosad se u literaturi nije ispitivao navedeni odnos, iako su brojni istraživači često personificirane objekte promatrali kroz fenomen izmišljenih prijatelja (Motoshima i sur., 2014; Trionfi i Reese, 2009). Prema rezultatima ovog istraživanja, personificirani objekti, kao vidljivi predmeti s kojima dijete ostvaruje specifičan odnos, ne uvjetuje povećano javljanje problema u ponašanju. Moguće je da personificirani objekti imaju utjecaj u drugim djetetovim

područjima funkcioniranja, zbog čega bi vrijedilo tome u istraživanjima posvetiti dodatnu pažnju.

5.6. Metodološki nedostaci i preporuke za buduća istraživanja

Iako ovo istraživanje pruža koristan uvid u karakteristike fenomena izmišljenih prijatelja na hrvatskom uzorku djece, postoji nekoliko metodoloških nedostataka koje bi buduća istraživanja trebala uzeti u obzir. Najbitnije metodološko ograničenje je, prema nekim autorima, upravo prikupljanje podataka od strane roditelja. Neki su autori objašnjavali kako roditelji mogu biti legitimni izvori informacija o izmišljenim prijateljima svoje djece, navodeći da se time dobiju informacije koje dijete vrlo često zaboravlja, koje su upitne točnosti ili pak dijete o njima ne želi razgovarati (Gleason, 2004a). Ipak, roditelji mogu biti pristrani s obzirom na vlastita očekivanja koja imaju naspram svoje djece. Fenomen izmišljenih prijatelja dosad je na hrvatskoj populaciji djece bio neistražen, stoga je vjerojatno da su i roditelji manje upoznati s implikacijama koje izmišljeni prijatelji mogu imati. Dok jedni roditelji mogu smatrati da je igra s izmišljenim prijateljem odraz normativnog razvoja, drugi ju mogu smatrati problematičnim ponašanjem te stoga prikriti neke informacije vezane uz taj fenomen. Premda su neki istraživači razmatrali može li djetetovo uvjerenje kako je njegov izmišljeni prijatelj stvaran kao i ljudi oko njega utjecati na njegovu sposobnost da izvjesti o odnosu s njim (Taylor i Mottweiler, 2008), Taylor i sur. (1993) objašnjavaju kako su djeca najbolji izvori informacija o svojim izmišljenim prijateljima. Roditelj nikada ne može s velikom točnošću opisati odnos koje je dijete stvorilo sa svojom imaginacijom, kao što to može dijete. Stoga, buduća bi se istraživanja na hrvatskom uzorku trebala usmjeriti na dječju perspektivu izmišljenog prijatelja.

Na tragu toga, roditelji su u ovom istraživanju procjenjivali i dječju socijalnu kompetentnost te probleme u ponašanju u okruženjima kao što je to vrtić ili škola, u kojima je dijete u neposrednoj interakciji s drugom djecom ili odraslima. Jedno od mogućih poboljšanja ovog istraživanja je i korištenje više raspoloživih izvora za prikupljanje informacija. Upitnik je od roditelja tražio da procjene ponašanja djeteta u socijanim okruženjima vrtića ili škole, zbog čega bi bilo adekvatnije da su informacije o ponašanjima u navedenim okruženjima pristizale od odgajateljica ili učiteljica. Korištenjem, primjerice, skalama kao što je *Caregiver-Teacher Report Form* (C-TRF; Achenbach i Rescola, 2001), dobile bi se preciznije informacije o ponašanjima djeteta od strane opažača koji u navedenim okruženjima boravi s djetetom češće od roditelja. Uz to, za ispitivanje dječje socijalne kompetencije i prihvaćenost

od strane vršnjaka često se koristi i metoda sociograma (Gleason, 2004b), uz kojeg bi se dobile detaljnije informacije o djetetovim odnosima sa stvarnim prijateljima.

Također, djetetovo se ponašanje može procjenjivati i putem metode opažanja. Procjenjivači često prilagodbu djece razlikuju prema kontekstu u kojem se dijete opaža te aktivnostima koje provode s djecom, percepciji razvojnih problema, kao i prema vlastitoj educiranosti o prepoznavanju što može sačinjavati razvojni problem (Mikas, 2007). Navedeni čimbenici mogu uvjetovati da se neko ponašanje, koje bi se inače okarakteriziralo kao normativnim, u određenim socijalnim situacijama može promatrati kao odrazom neprilagodbe. Stoga, o djetetovom je ponašanju dobro zaključivati na temelju direktnog opažanja u određenim situacijama, zbog čega bi se daljnja istraživanja trebala usmjeriti na navedeni aspekt prikupljanja informacija.

Ovo je istraživanje bilo provedeno na način da su odgovori ispitanika pristizali putem On-line upitnika, gdje postoji velika mogućnost iskrivljavanja rezultata. Premda je bila naglašena potpuna anonimnost, kao što je i kratko vrijeme potrebno za ispunjavanje upitnika održavalo motivaciju i koncentraciju ispitanika na razini, nemogućnost kontrole sigurno je utjecala na odgovore ispitanika. Daljnja istraživanja trebala bi uzeti u obzir prikupljanje informacija osobno, putem neposrednog kontakta s roditeljima, primjerice u školama ili vrtićima.

Također, treba razmotriti i činjenicu kako su ispitanici, čiji su odgovori prikupljeni ovim istraživanjem, bili visokomotivirani za davanje odgovora. Postoji mogućnost da je slika o izmišljenim prijateljima djece u ovom istraživanju dobivena iz perspektive roditelja koji su otvoreni za temu izmišljenih prijatelja. S druge strane, ukoliko je stav roditelja prema izmišljenim prijateljima negativan, postoji vjerojatnost da je odbio ispuniti anketu.

S obzirom da je ovo istraživanje propitkivalo razvojne implikacije fenomena izmišljenih prijatelja, korisno bi bilo navedeni odnos promatrati kroz okvir longitudinalnih istraživanja. Takva istraživanja daju bolji uvid u dugoročne posljedice određenog aspekta djetetovog funkcioniranja, promatrajući djetetov razvoj kroz više točaka u vremenu. Premda su neki autori promatrali odnos izmišljenih prijatelja i socijalnog razumijevanja kroz vrijeme (Taylor i sur., 2004), bilo bi dobro longitudinalno ispitati varijable korištene u ovom istraživanju.

6. ZAKLJUČAK

Rezultati ovog istraživanja pokazuju kako fenomen izmišljenih prijatelja, kao i personificiranih objekata, nije rijetka pojava u populaciji hrvatske djece predškolske i rane školske dobi. Čak je 38.2% djece imalo izmišljenog prijatelja, dok je 45.6% imalo personificirani objekt. Na cjelokupnom uzorku djece, izmišljene su prijatelje uglavnom osmišljavale djevojčice, a najčešća je dob javljanja bila 3 godine. Većina je djece osmišljavalo samo jednog prijatelja, a u najvećem je broju slučajeva on bio prisutan od mjesec dana do nekoliko mjeseci. Za 31.5% djece izmišljeni je prijatelj bio dobi podjednake njihovoj, dok je za 93% dječaka te 53% djevojčica on bio i istoga spola. Za djevojčice izmišljeni je prijatelj najčešće imao ulogu nadomještanja nedostajućeg društva te je bio predmetom brige i njege, dok je dječacima izmišljeni prijatelj najčešće obogaćivao svakodnevicu.

Djeca sa i bez izmišljenih prijatelja imala su podjednaku razinu socijalne kompetencije, premda preliminarni rezultati govore da su roditelji djece s jednim izmišljenim prijateljem procjenjivala višu socijalnu kompetenciju nego roditelji djece s dva ili više izmišljenih prijatelja. Pronađene su značajne spolne razlike u javljanju internaliziranih problema u ponašanju, a značajan je bio i efekt interakcije, gdje su djevojčice s izmišljenim prijateljima imale značajno više internaliziranih problema od ostatka uzorka. Spolne su razlike pronadene i kod javljanja eksternaliziranih problema, no nije bio značajan efekt izmišljenih prijatelja. Prisustvo personificiranih objekata nije se pokazalo značajnim za postojanje razlika u socijalnoj kompetentnosti, kao ni razlika u internaliziranim i eksternaliziranim problemima u ponašanju djece.

7. LITERATURA

- Achenbach, T. M. i Rescola, L. A. (2001). *Manal for the ASEBA School-Age Forms & Profiles*. Burlington, VT: University of Vermont, Research Center for Children, Youth & Families.
- Ames, L. B. i Learned, J. (1946). Imaginary companions and related phenomena. *The Pedagogical Seminary and Journal of Genetic Psychology*, 69 (2), 147 – 167.
- Barr, R. (2006). Developing social understanding in a social context. U K. McCartney i D. Phillips (Ur.), *Blackwell Handbook of Early Childhood Development* (str. 188 - 207). United Kingdom: Blackwell Publishing Ltd.
- Bender, L. i Vogel, B. F. (1941). Imaginary companions of children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 11 (1), 56 – 65.
- Benson, R. M. i Pryor, D. B. (1973). „When friends fall out“: Developmental interference with the function of some imaginary companions. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 21 (3), 457 – 473.
- Bergan, D. (2002). The role of pretend play in children's cognitive development. *Early Childhood Research & Practice: An Internet Journal on the Development, Care, and Education of Young Children*, 4 (1).
- Berk, L. E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bloom, E. (2008). The impact of imaginary companions on social development. *Senior Honors Theses*. Preuzeto 19. rujna, 2015. s izvora <http://digitalcommons.liberty.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1042&context=honors>.
- Bongers, I. L., Koot, H. M., van der Ende, J. i Verhulst, F. C. (2004). Developmental trajectories of externalizing behaviors in childhood and adolescence. *Child Development*, 75 (5), 1523 – 1537.
- Bouldin, P. (2006). An investigation of the fantasy predisposition and fantasy style of children with imaginary companions. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 167 (1), 17 – 29.

- Bouldin, P. i Pratt, C. (1999). Characteristics of preschool and school-age children with imaginary companions. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 160 (4), 397 – 410.
- Bouldin, P., Bavin, E. L. i Pratt, C. (2002). An investigation of the verbal abilities of children with imaginary companions. *First Language*, 22, 249 – 264.
- Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Brinthaup, T. M. i Dove, C. T. (2012). Differences in self-talk frequency as a function of age, only-child, and imaginary childhood companion status. *Journal of Research in Personality*, 46, 326 – 333.
- Cakić, L. (2009). Prihvaćenost dječaka i djevojčica u skupini vršnjaka predškolske dobi. *Napredak*, 152 (2), 140 – 153.
- Campbell, S. B. (1995). Behaviour problems in preschool children: A review of recent research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36 (1), 113 – 149.
- Campbell, S. B. (2006). Maladjustment in preschool children: A developmental psychopathology perspective. U K. McCartney i D. Phillips (Ur.), *Blackwell Handbook of Early Childhood Development* (str. 358 - 377). United Kingdom: Blackwell Publishing Ltd.
- Carlson, S. M. i Taylor, M. (2005). Imaginary companions and impersonated characters: Sex differences in children's fantasy play. *Merrill-Palmer Quarterly*, 51 (1), 93 – 118.
- Carlson, S. M., Taylor, M, i Tahiroglu, D. (2008). Links between dissociation and role play in a nonclinical sample of preschool children. *Journal of Trauma & Dissociation*, 9 (2), 149 – 171.
- Connolly, J. A. i Doyle, A. (1984). Relation of social fantasy play to social competence in preschoolers. *Developmental Psychology*, 20 (5), 797 – 806.
- Davis, P. E., Meins, E. i Fernyhough, C. (2013). Individual differences in children's private speech: The role of imaginary companions. *Journal of Experimental Child Psychology*, 116, 561 – 571.

- Davis, P. E., Meins, E. i Fernyhough, C. (2014). Children with imaginary companions focus on mental characteristics when describing their real-life friends. *Infant and Child Development*, 23, 622 – 633.
- Egger, H. L. i Angold, A. (2006). Common emotional and behavioural disorders in preschool children: Presentation, nosology, and epidemiology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, 313–337.
- Eisenberg, N., Cumberland, A., Spinrad, T. L., Fabes, R. A., Shepard, S. A., Reiser, M., Murphy, B. C., Losoya, S. H., i Guthrie, I. K. (2001). The relations of regulation and emotionality to children's externalizing and internalizing problem behavior. *Child Development*, 72 (4), 1112-1134.
- Fabes, R. A., Gaertner, B. M. i Popp, T. K. (2006). Getting along with others: Social competence in early childhood. U K. McCartney i D. Phillips (Ur.), *Blackwell Handbook of Early Childhood Development* (str. 297 - 316). United Kingdom: Blackwell Publishing Ltd.
- Fernyhough, C., Bland, K., Meins, E. i Coltheart, M. (2007). Imaginary companions and young children's responses to ambiguous auditory stimuli: Implications for typical and atypical development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48 (11), 1094 – 1101.
- Gardner, F. i Shaw, D. S. (2008). Behavioral problems of infancy and preschool children (0-5). U M. Rutter, D. Bishop, D. Pine, S. Scott, J. Stevenson, E. Taylor i A. Thapar (Ur.), *Rutter's child and adolescent psychiatry* (Vol. 5, str. 882-893). Oxford: Blackwell.
- Gilliom, M., i Shaw, D.S. (2004). Codevelopment of externalizing and internalizing problems in early childhood. *Development and psychopathology*, 16, 313-333.
- Giménez-Dasí, M., Pons, F. i Bender, P. K. (2014). Imaginary companions, theory of mind and emotion understanding in young children. *European Early Childhood Education Research Journal*, preuzeto 21. listopada, 2014. sa izvora [10.1080/1350293X.2014.919778](https://doi.org/10.1080/1350293X.2014.919778).
- Gleason, T. R. (2002). Social provision of real and imaginary relationships in early childhood. *Developmental Psychology*, 38 (6), 979 – 992.

- Gleason, T. R. (2004a). Imaginary companions: An evaluation of parents as reporters. *Infant and Child Development*, 13, 199 – 215.
- Gleason, T. R. (2004b). Imaginary companions and peer acceptance. *International Journal of Behavioral Development*, 28 (3), 204 – 209.
- Gleason, T. i Kalpidou, M. (2014). Imaginary companions and young children's coping and competence. *Social Development*, 23, 820 – 839.
- Gleason, T. R., Sebac, A. M. i Hartup, W. W. (2000). Imaginary companions of preschool children. *Developmental Psychology*, 36 (4), 419 – 428.
- Gruden, Z. (1996). *Dječja psihoterapija*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Harris, P. L. (2000). *The work of the imagination*. Malden: Blackwell Publishing.
- Hoff, E. V. (2005). Imaginary companions, creativity, and self image in middle childhood. *Creativity Research Journal*, 17 (2-3), 167 – 180.
- Honeycutt, J. M., Pecchioni, L., Keaton, S. A. i Pence, M. E. (2011). Developmental implications of mental imagery in childhood imaginary companions. *Imagination, Cognition and Personality*, 31 (1-2), 79 – 98.
- Jellesma, F. C. i Hoffenaar, P. J. (2013). Parental website-descriptions of children's imaginary companions. *Psychologica Belgica*, 53 (1), 117 – 124.
- Katz, L. G. i McClellan, D. E. (1997). *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*. Zagreb: Educa, Nakladno društvo, d.o.o.
- Klausen, E. i Passman, R. H. (2006). Pretend companions (imaginary playmates): The emergence of a field. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 167 (4), 349 – 364.
- LaFreniere, P. J. i Dumas, J. E. (1996). Social competence and behavior evaluation in children ages 3 to 6 years: The short form (SCBE-30). *Psychological Assessment*, 8 (4), 369 – 377.
- Lillard, A. S. (1993a). Young children's conceptualization of pretense: Action or Mental Representational State? *Child Development*, 64, 372 – 386.
- Lillard, A. S. (1993b). Pretend play skills and the child's theory of mind. *Child Development*, 64, 348 – 371.

- Lillard, A. S. (1996). Body or mind: Children's categorizing of pretense. *Child Development*, 67, 1717 - 1734.
- Lillard, A. S. (2001). Pretend play as twin earth: A social-cognitive Analysis. *Developmental Review*, 21 (4), 495 – 531.
- Lillard, A. S., Lerner, M. D., Hopkins, E. J., Dore, R. A., Smith, E. D. i Palmquist, C. M. (2013). The impact of pretend play on children's cognitive development: A review of the evidence. *Psychological Bulletin*, 139 (1), 1 – 34.
- Lillard, A., Pinkham, A. M. i Smith, E. (2010). Pretend play and cognitive development. U U. Goswami (Ur.), *The Wiley-Blackwell Handbook of Childhood Cognitive Development – Second edition* (str. 285 - 311). New Jersey: Blackwell Publising Ltd.
- Lindsey, E. W. i Mize, J. (2000). Parent-child physical and pretense play: Links to children's social competence. *Merrill-Palmer Quarterly*, 46 (4), 565 – 591.
- Majors, K. (2013). Children's perceptions of their imaginary companions and the purposes they serve: An exploratory study in the United Kingdom. *Childhood*, 20, 550 – 565.
- Manosevitz, M., Prentice, N. M. i Wilson, F. (1973). Individual and family correlates of imaginary companions in preschool children. *Developmental Psychology*, 8 (1), 72 – 79.
- McLewin, L. A. i Muller, R. T. (2006). Childhood trauma, imaginary companions, and the development of pathological dissociation. *Aggression and Violent Behavior*, 11, 531 – 545.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self and society: From the standpoint of a social behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mesman, J. i Koot, H. M. (2000). Common and specific correlates of preadolescent internalizing and externalizing psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology*, 109 (3), 428 – 437.
- Mesman, J., Bongers, I. L. i Koot, H. M. (2001). Preschool developmental pathways to preadolescent internalizing and externalizing problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42 (5), 679 – 689.

- Mikas, D. (2007). Kako roditelji i odgojitelji procjenjuju emocionalni razvitak i ponašanje djece predškolske dobi. *Odgojne znanosti*, 9 (1), 49-73.
- Moriguchi, Y. i Shinohara, I. (2012). My neighbor: Children's perception of agency in interaction with an imaginary agent. *PloS One*, 7(9). Preuzeto 11. rujna, 2015. s izvora <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0044463>.
- Motoshima, Y., Shinohara, I., Todo, N. i Moriguchi, Y. (2014). Parental behaviour and children's creation of imaginary companions: A longitudinal study. *European Journal of Developmental Psychology*, 11 (6), 716 – 727.
- Papastathopoulos, S. i Kugiumutzakis, G. (2007). The intersubjectivity of imagination: The special case of imaginary companions. I B. Stein (Ur.), *On being moved: From mirror neurons to empathy* (str. 219 - 233). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Piaget, J. (1952). *Play, dreams and imitation in childhood*. New York: Norton & Co.
- Roby, A. C. i Kidd, E. (2008). The referential communication skills of children with imaginary companions. *Developmental Science*, 11 (4), 531 – 540.
- Sawa, T., Oae, H., Abiru, T., Ogawa, T. i Takahashi, T. (2004). Role of imaginary companion in promoting the psychotherapeutic process. *Psychiary and Cllinical Neurosciences*, 58, 145 – 151.
- Skolnick-Welsberg, D. i Bloom, P. (2006). What does Batman think about SpongeBob? Children's understanding of the fantasy/fantasy distinction. *Cognition*, 101, B9 – B18.
- Svendsen, M. (1934). Children's imaginary companions. *Archives of Neurology and Psychiatry*, 32 (5), 985 – 999.
- Taylor, M., Cartwright, B. S. i Carlson, S. M. (1993). A developmental investigation of children's imaginary companions. *Developmental Psychology*, 29 (2), 276 – 285.
- Taylor, M. i Carlson, S. M. (1997). The relation between individual differences in fantasy and theory of mind. *Child Development*, 68 (3), 436 – 455.
- Taylor, M., Carlson, S. M., Maring, B. L., Gerow, L. i Charley, C. M. (2004). The characteristics and correlates of fantasy in school-age children: Imaginary

- companions, impersonation, and social understanding. *Developmental Psychology*, 40 (6), 1173 – 1187.
- Taylor, M., Hulette, A. C. i Dishion, T. J. (2010). Longitudinal outcomes of young high-risk adolescents with imaginary companions. *Developmental Psychology*, 46 (6), 1632 – 1636.
- Taylor, M., i Mannering, A. M. (2007). Of Hobbes and Harvey: The imaginary companions of children and adults. U A. Goncu i S. Gaskins (Ur.), *Play and Development: Evolutionary, Sociocultural and Functional Perspectives* (str. 227 - 245). Lawrence Erlbaum.
- Taylor, M. i Mottweiler, C. M. (2008). Imaginary companions: Pretending they are real but knowing they are not, *American Journal of Play*, 1, 47 – 54.
- Thompson, R. A., Easterbrooks, M. A. i Padilla-Walker, L. M. (2003). Social and emotional development in infancy. U R. M. Lerner, M. A. Easterbrooks i J. Mistry (Ur.), *Handbook of Psychology – Developmental Psychology* (Vol. 6, str. 91 - 112). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Trionfi, G. i Reese, E. (2009). A good story: Children with imaginary companions create richer narratives. *Child Development*, 80 (4), 1301 – 1313.
- Vehedi, S., Farroki, F. i Farajin, F. (2012). Social competence and behavior problems in preschool children. *Iran Journal of Psychiatry*, 7, 126 – 134.
- Vigotski, L. (1967). Play and its role in the mental development of the child. *Soviet Psychology*, 12 (6), 62 – 76.
- Vigotski, L. (1987). Interaction between learning and development. U M. Gauvain i M. Cole (Ur.), *Mind and Society* (str. 79 - 91), Cambridge: Harvard University Press.
- Waters, E. i Sroufe, L. A. (1983). Social competence as a developmental construct. *Developmental Review*, 3, 79 – 97.
- Wenar, C. (2003). *Razvojna psihopatologija i psihijatrija: od dojenačke dobi do adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Winnicot, D. W. (1953). Transitional objects and transitional phenomena – A study of the first not-me possession. *International Journal of Psycho-Analysis*, 34, 89 – 97.

- Zupančič, M., Gril, A. i Kavčič, T. (2000a). Presentation of the first pilot version of the Social Competence and Behavior Evaluation Scales – Preschool Edition (OLSP) and its construct validity. *Horizons of Psychology*, 9 (3), 45 - 66.
- Zupančič, M., Gril, A. i Kavčič, T. (2000b). The Slovenian version of the Social Competence and Behavior Evaluation Scale – Preschool Edition (OLSP): the second preliminary validation. *Horizons of Psychology*, 9 (4), 7 – 23.

8. PRILOZI

Prilog A. Upitnik o izmišljenim prijateljima

UPITNIK O IZMIŠLJENIM PRIJATELJIMA

A. **IZMIŠLJENI PRIJATELJ** je nevidljivi lik kojeg je stvorilo dijete, s njime se druži i naziva ga određenim imenom. Iako u potpunosti nevidljiv drugim ljudima, dijete sa izmišljenim prijateljem ostvaruje čvrstu vezu od najmanje nekoliko tjedana.

1. Ima li Vaše dijete ili je u prošlosti imalo ovako opisanog izmišljenog prijatelja (zaokružite)?
- DA** **NE**

Ako je Vaš odgovor NE, odgovorite na pitanje B, a zatim pređite na sljedeću stranicu.

2. Koliko izmišljenih prijatelja dijete ima?
- a. Jednog
  - b. Dva ili više
3. Koliko je godina dijete imalo ili ima kada se izmišljeni prijatelj pojavio? _____
4. Koliko dugo dijete ima ili je imalo izmišljenog prijatelja?
- a. nekoliko dana do tjedan dana
  - b. od mjesec dana do nekoliko mjeseci
  - c. 6 mjeseci do godinu dana
  - d. više od godinu dana
5. Kakve je dobi izmišljeni prijatelj djeteta?
- a. podjednake kao dijete
  - b. mlađe
  - c. starije
  - d. ne mogu procijeniti
6. Kojeg je spola djetetov izmišljeni prijatelj?
- a. muškog
  - b. ženskog
7. Koliko se često dijete druži ili se družilo sa svojim izmišljenim prijateljem?
- a. manje od jednom tjedno
  - b. nekoliko puta tjedno
  - c. više puta dnevno
8. Kakvu ulogu za dijete predstavlja ili je predstavljao njegov izmišljeni prijatelj? Što dijete radi ili je radilo s njime? Molim vas ukratko opišite.

B. Je li Vaše dijete imalo/ima neki vidljivi objekt (dekica, plišana igračka) kojem je pridavalo/pridaje ljudske osobine i odnosilo se/odnosi se prema njemu kao prema prijatelju? (zaokružite)

DA **NE**

P o š t o v a n i r o d i t e l j i !

Drago nam je što ste pokazali spremnost za sudjelovanjem u istraživanju koje se provodi u sklopu izrade diplomskog rada na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Rijeci. Cilj ovog istraživanja je ispitati zastupljenost fenomena izmišljenih prijatelja kod djece predškolske i rane školske dobi te utvrditi povezanost tog fenomena s nekim karakteristikama djece.

Izmišljeni prijatelj je nevidljivi lik kojeg je stvorilo samo dijete, s njime se druži i naziva ga određenim imenom. Za roditelje spoznaja da njihovo dijete ima izmišljenog prijatelja ponekad može biti zbunjujuća i zabrinjavajuća. No, izmišljeni prijatelji ipak nisu razlog za brigu jer su oni kod djece veoma česti i predstavljaju normalnu razvojnu pojavu kojom dijete daje smisao svijetu koji ga okružuje. Rezultat su radoznalosti i kreativnosti te predstavljaju zdravi izraz dječje mašte.

Ovaj upitnik je **anoniman**, a u njemu se nalazi niz pitanja o nekim Vašim karakteristikama kao i o karakteristikama Vašeg djeteta. Također, dio pitanja se odnosi na to je li dijete imalo ili ima izmišljenog prijatelja te na osobine izmišljenog prijatelja. Vaši će nam odgovori pomoći u boljem upoznavanju s fenomenom izmišljenih prijatelja na hrvatskom uzorku djece.

Molimo Vas da pažljivo pročitate uputu na početku svake skupine pitanja ili tvrdnji te odgovorite na svako od njih. Neka pitanja imaju više ponuđenih odgovora od kojih zaokružujete onaj koji je za Vas najtočniji, dok neka pitanja zahtijevaju upisivanje odgovora. Molimo Vas da odgovorite na sva postavljena pitanja u upitniku.